

אוניברסיטת
בר-אילן

ידועון

חש"ף

המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה
ע"ש מרטין זוס

המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס)

ידיעון
חשון תש"ף

מערכת:
נירה אלפרסון-אפיל

גרפיקה:
יעל אלקיים

צילום:
בועז זיסו, פלג לוי, שם טוב ששון, מריה ינוחינה, איתמר ברקו, נתנאל הוכנר,
יעל אלקיים, צבי יעקב בן בונן, ראובן פרידמן.
דוברות בר-אילן, איגוד האינטרנט הישראלי

עמ' 9 (ציור של גוטמן): cc-by-sa-2.4
עמ' 17: אשה טווה בפלך - אוסף רשות העתיקות
צילום © מוזיאון ישראל, ירושלים על ידי אברהם חי
עמ' 20 (חאן ממלוכי), עמ' 31 (לוח גזר) ועמ' 43 (מיקרופון): cc-by-sa-3.0
עמ' 23: כרזה - אוסף פבזנר, הספריה הלאומית
טובה סנהדראי - משה פרידן, אוסף התצלומים הלאומי, לשכת העיתונות הממשלתית
עמ' 31 (כביסה): הנס פין, איגוד האינטרנט הישראלי
עמ' 53: דוברות בר אילן ודוברות רשות העתיקות

תמונת השער:
שם טוב ששון, סיור לימודי בחולות ניצנה

אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן, 2018
בנין מדעי היהדות (410), קומה 2
טל.: 03-5318350
פקס: 03-6354941

דוא"ל: Israel-Studies.Dept@biu.ac.il
אתר אינטרנט: <http://lisa.biu.ac.il>

BIULISA

3	דבר ראש המחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה - לילך רוזנברג-פרידמן
5	נפרדים מפרופ' עמוס קלונר - בועז זיסו ונילי גרייצר

ביכורי מחקר

32	מכתובת פגנית לגבולות ההלכה - ראובן פרידמן
33	ילדים וילדות במעברות ועיצוב זהותם הישראלית
	בעשור הראשון למדינה 1948-1958 - אירית קרסיק
34	שחזור ארכיאובוטני של המעבר הביזנטי-איסלאמי
	בנגב - דניאל פוקס
35	ארכיאוגמולוגיה - חקר אבני החן בשירות
	הארכיאולוגיה - יעל אלקיים
36	חפירות תל צפית - נועם בר דוד

עם הפנים לקהילה

38	מחזירים את מיצי הביתה - משה נתן
39	לגעת בעבר - הנגשות מידע לבעלי צרכים מיוחדים -
	אבנר אקר
40	אקדמיה בשטח - סיפורו של נחל זמרי בירושלים -
	מורן בביאן ונתנאל הוכנר

אירועים

44	כנסים וימי עיון
46	ברכות
47	מלגות ופרסים
48	מהווי המחלקה
50	ברכה בשם מצטייני דיקן - לב קוזינס
52	ברכה בשם מצטייני הרקטור - מיכל דוד
53	מן התקשורת
55	ספרים חדשים

מחקרי סגל המחלקה

10	ארכיאולוגיה בתלת מימד - נירה אלפרסון-אפיל
12	לחיים! שחזור בירה ויין קדומים - אהרן מאיר
13	דרכי אורך מרכזיות בארץ ישראל - שון זליג אסטור
14	חופרים את הצבא הרומי בתל שלם - אבנר אקר
16	מה משותף לנמרים, קטפולטה ובר כוכבא? - דביר רביב
17	נשים בתרבות לוחמת - איוון פרידמן
18	חרפושית האליל המתגולל בגללים - זהר עמר
20	דרך הדואר הממלוכית - יוסף דרורי
21	המהפכה הימית: אחיזת היהודים בים ובחופי ארץ
	ישראל 1917-1948 - קובי כהן-הטב
22	נשים בארץ ישראל: מבט לעת החדשה - מרגלית שילה
23	רשימה פ"ד בחפירות הראשונות: מהפכה בתפיסת
	השוויון של האשה הדתית - לילך רוזנברג-פרידמן
24	מה ליהודים ולהידרדרות הכללית של יפו בשנים
	1936-1947 - תמיר גורן

על הוראה בכיתה ובשטח

26	חפירות תל צפית
27	סדנת מטבעות
28	קמפושטח דרום הר חברון וצפון הנגב
29	קמפוס גליל עליון
30	סדנת ארכיאוזאולוגיה

"אומרים ישנה ארץ, ארץ שכורת שמש", כתב הרופא והמשורר שאול טשרניחובסקי לקראת כינוס תנועת החלוץ בברלין בשנת 1923, ותהה – "איה אותה ארץ?". טפח מהתשובה נגלה לעיניו עם עלייתו ארצה בשנת 1931, שעה שנחשפו בפניו נופי הארץ על צפונותיה: אורה, אקלימה, טרשיה ומדברותיה, כרמיה ופרדסיה, מבניה וחורבותיה, תלים ומצבות, מנזרים ומושבות; הישן והחדש בנופה הפיזי והתרבותי של הארץ נשזרו יחדיו בשירו הנודע "הוי, ארצי! מולדתי!" שכתב בתל-אביב בשנת 1933. אולם ניתן לראות בשאלתו של טשרניחובסקי, "איה אותה ארץ?", במובנה הרחב ביותר, נקודת מוצא לעשייה מחקרית רחבת היקף המאפיינת את המחלקה גם בימינו. כמו בשנים קודמות, גם בשנת הלימודים תשע"ט, עסקנו ללא לאות בחקר הארץ על רבדיה המגוונים. טעימות מהעשייה הענפה במחלקה, מוגשות לכם בידיעון חגיגי זה המסכם את שנת הלימודים שחלפה. חדשנות מחקרית ומצינונות הם אבני היסוד של המחלקה המתאפיינת ביצירת ידע ובהנחתו תוך חוויה לימודית מיוחדת במינה. גם השנה התברכנו במחקרים פורצי דרך; ספרים, מאמרים ועבודות מחקר, שהוסיפו פרקים חדשים לתחום והאירו עליו באור חדש. המספר הגבוה של מענקי המחקר, הפרסים ומלגות ההצטיינות שהוענקו לחברי סגל ולסטודנטים במהלך השנה, בגין הישגים מדעיים, הם עדות מרשימה למצוינות המחלקה בלימודים ובמחקר כאחד.

שלל המחקרים, השיעורים והסיוורים, נערכו במגוון תחומי הדעת המרכיבים את המחלקה (חברה, תרבות, טבע וסביבה, היסטוריה וארכיאולוגיה), ובשיטות שונות, בכיתה, במעבדה ובעבודת שדה; החל באיתור מסמכים בארכיונים וכלה בשימוש בטכנולוגיות מתקדמות בהן: רחפנים, תוכנות מחשב ייחודיות, GIS, מיקרוסקופים דיגיטליים ועוד.

החיבור לשטח שהוא ממאפייניה הבולטים של המחלקה, התבטא גם השנה בסיורים לימודיים, בקמפוסים מאתגרים למיטיבי לכת ואוהבי לכת, ובחפירות ארכיאולוגיות. כל אלה הקנו דעת, אך יתרה מזו עודדו חשיבה מקורית ופיתחו את היצירתיות של כולנו.

התברכנו השנה גם בעשייה מדעית-חברתית מגוונת, שכללה בין היתר עלונים חודשיים, רשתות חברתיות פעילות, אירועים מדעיים וחברתיים לאורך השנה ועוד. עשייה מבורכת זו, שנעשתה תוך שיתוף פעולה פורה בין הסגל לסטודנטים, יצרה סביבת לימודים מיוחדת במינה ורבת חשיבות. אנו מאמינים שהחווייה הלימודית הייחודית האופיינית למחלקה, מגבירה את המוטיבציה ללמד וללמוד, ולהעמיק בחקר הארץ בדגש על מצוינות וחדשנות.

כולי תקווה ששנת הלימודים הקרובה, תהיה אף היא מלאה וגדושה בעשייה מחקרית ולימודית מגוונת, ושגם במהלכה נוסיף לשאול שאלות, להטיל ספקות, לחפש תשובות מתוך העמקה בחקר בארץ באופנים שונים.

***

נפרדנו השנה בצער רב מחברנו היקר, פרופ' עמוס קלונר ז"ל. "תכלית העולם וכל אשר בו הוא איש חכם וטוב", כתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשנה. נדמה כי פרופ' קלונר גילם בדיוקנו המאיר כחוקר וכאדם אמרה זו. אנו מקדישים ידיעון זה לזכרו המבורך.

***

שעות רבות של מחשבה ועשייה, הוקדשו על ידי אנשי המחלקה, מרצים ותלמידים כאחד, ליצירת הידיעון. תודתנו נתונה לכולם. תודה מיוחדת שלוחה לד"ר נירה אלפרסון-אפיל עורכת העיתון, לנועם בר-דוד האחראי על הפקת העלונים החודשיים, וליעל אלקיים המעצבת הגרפית, על ההשקעה המרובה שאינה מובנית מאליה.

מאחלת לכולנו המשיך עשייה יצירתית, מחדשת ומאתגרת, מתוך חדות למידה.

שלכם,

לילך רוזנברג-פרידמן,
ראש המחלקה

נפרדים מפרופ' עמוס קלונר

בועז זיסו ונילי גרייצר

פרופ' עמוס קלונר נמנה עם סגל ההוראה והמחקר במחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס) באוניברסיטת בר-אילן למן שנת 1980, ואת התואר פרופסור אמריטוס קיבל בשנת 2009. מאז פרישתו לגמלאות ועד זמן קצר לפני פטירתו הוא לימד והנחה סטודנטים בהתנדבות במחלקה באוניברסיטת בר-אילן. נושאי הוראתו ומחקריו של עמוס התמקדו בארכיאולוגיה של ארץ-ישראל ושכנותיה בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית. עבודת השדה של עמוס בחפירות ובסקרים והישגיו האדירים בקידום המחקר המדעי מעוררים השתאות באשר לכמות ולאיכות החומרים והתוצרים שהצליח להפיק בתחומים הללו.

עמוס נולד בגבעתיים בשנת 1940, בן לדינה ולפסח קלונר ז"ל. הוא למד בבית-הספר היסודי 'ברל כצנלסון' בגבעתיים ובבית-הספר 'תיכון חדש' בתל-אביב. בהשפעת חינוך להרחבת דעת שספג מהוריו וממוריו וכחבר ומדריך בתנועת הנוער 'השומר הצעיר', התעניין עמוס מנעוריו במגוון תחומי ידיעת הארץ, סייר בארץ לאורכה ולרוחבה והתנדב בחפירות ארכיאולוגיות. בשנת 1958 התגייס לצה"ל ושירת בחטיבת הנח"ל והצנחנים עד שנת 1961. עמוס השתתף כלוחם במלואים בקרב על ארמון הנציב ודרום ירושלים במלחמת ששת הימים. בשירותו במילואים משנת 1973 ואילך עסק עמוס בהדרכה ובכתיבה בנושאי ידיעת הארץ והשתתף בכנסים מקצועיים בתחום.

בשהותו בקיבוץ להב הוא סייר בסביבת הקיבוץ ובצפון הנגב וגילה שרידים קדומים שעוררו את התעניינותו; כך ניצתה בו התשוקה ללמוד ארכיאולוגיה. כן השתתף עמוס בשנת 1961 בחפירות מערת האיגרות בניהול פרופ' יגאל ידין. הגילויים המרגשים במערה הובילוהו להחלטה ללמוד ארכיאולוגיה וגאוגרפיה. את לימודיו החל בשנת 1962 באוניברסיטה העברית בירושלים ואת לימודי התואר הראשון סיים בשנת 1965.

בסתיו 1965 שימש עמוס כעוזרו של פרופ' אברהם נגב בחפירות ממשית ולאחר מכן הצטרף לצוות מדריכי בית-ספר שדה במדרשת שדה בוקר. במסגרת זו הכיר את צפונות הנגב וניטעה בו הסקרנות לחקור את דרכי ההישרדות והקיום של האדם בתנאי מדבר. במקביל, לימד והנחיל את אהבת הארץ בחוגים לידיעת הארץ ובקורסים למורי דרך בשלוחות בית-הספר לתיירות.

לאחר מלחמת ששת הימים נטל עמוס חלק בסקרים ארכיאולוגיים ובמחקרים מדעיים באתרים ובמרחבים חדשים, שלא הייתה קודם לכן גישה אליהם. בשנים 1968-1970 כיהן עמוס כמזכיר האגודה לסקר הארכיאולוגי של ישראל, ניהל את עבודת חוליות הסקר, השתתף בעיבוד הממצאים וטרח בהכנתם לפרסום, בהם כרך "יהודה שומרון וגולן, סקר ארכיאולוגי בשנת תשכ"ח".

עמוס סיים את לימודי התואר השני בארכיאולוגיה באוניברסיטה העברית בשנת 1973, בהתמקדות בחקר התקופות מהקלאסית ועד הביזנטית. עבודת הגמר, בהנחיית פרופ' מיכאל אבי-יונה, עסקה במתקני קולומב' ריה במרשה.

בשנים 1971-1989 שימש עמוס כארכיאולוג מחוז ירושלים ושפלת יהודה באגף העתיקות והמוזיאונים שליד משרד החינוך והתרבות (לימים רשות העתיקות). בשנים 1970-1980 ערך חפירות הצלה, ניהל סקרי חירום במרחב העירוני של ירושלים ודאג לשימור העתיקות. בשנות ה-1980 שימש כארכיאולוג מרחב ירושלים ומחוז יהודה, ובנוסף הקים והפעיל את היחידה למניעת שוד עתיקות. באותה עת ניהל עמוס, בשיתוף עמיתיו, חפירות וסקרים בשפלת יהודה באתרים חשובים, שממצאיהם חידשו והעשירו את הידע הארכיאולוגי.

נתונים מסקר ירושלים וממצאי חפירות קברים סביב העיר העתיקה שימשו עבור עמוס כמצע מדעי לעבודה לתואר השלישי באוניברסיטה העברית, בנושא 'קברים וקבורה בירושלים בימי הבית השני'. את תואר הד"ר קיבל עמוס בשנת 1980. עבודתו עודכנה בשיתוף פרופ' בועז זיסו ופורסמה בשנת תשס"ד כמונוגרפיה בשם 'עיר הקברים של ירושלים בימי הבית השני', והיא כוללת ניתוח תפרושת הקברים סביב העיר, מתווה הקברים וניתוח מנהגי הקבורה היהודית.

המידע שנאסף תחת ידו של עמוס במהלך הסקר בירושלים ובסביבתה למן שנות ה-70 ועד שנות ה-90 יצא לאור בשנים 2000-2003 בשלושת כרכי 'סקר ירושלים'. בפרסום יסודי זה נכללו לראשונה מאות איורים, צילומים, מפות צילומי לוויין עם סימון כלל האתרים בסובב ירושלים לתקופותיהם, אוגדן מפות תחום הסקר, סיכום נתונים ארכיאולוגיים ותופעות תרבותיות מתקופות שונות במאות אתרים בקרבת ירושלים. האהבה וההתלהבות של עמוס בחקר ירושלים הקדומה הלכו והתגברו עם השנים והוא נחשב כידען מופלג וכחוקר בה' הידיעה של מכמני ירושלים לדורותיה.

בשנים 1978-1980 ערך עמוס חפירה בח' רימון הסמוכה לקיבוץ להב, בה נחשפו שרידי בית כנסת וכפר יהודי מהתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית. בשרידי הכפר ובית הכנסת הקדום נערכות כיום פעולות שיקום ושחזור, שעליהם ניצח עמוס. הוא עסק בפרסום תוצאות החפירה בח' רימון עד ימיו האחרונים. עמוס התמחה בחקר טכנולוגיות ייצור עתיקות ובהפעלת גיתות בתי בד בתקופות הקדומות, כהמשך טבעי לתגליות מתקנים אלה בחפירי תני.

כבר בשלהי שנות ה-1970, היה עמוס החלוץ בזיהוי המדעי של תופעת מערכות המסתור באתרים יהודיים מתקופת מרד בר-כוכבא בשפלת יהודה. במחקר השדה באזור זה יישם עמוס שיטות סקר חדשות, תוך הבנת תופעה נרחבת של מערות חצובות בידי אדם, בהן גם מערכות תת-קרקעיות מסועפות מתקופה זו וקודם לכן. ניתוח הממצא הארכיאולוגי מעבודה זו גישר על פער מידע מהותי אודות התפרושת היישובית ושרטט את תמונתה הכלכלית-חברתית, שהיו עלומים למדע בשל היעדר מקורות היסטוריים ישירים. פרטי עבודת השדה ומסקנור' תיה החדשניות הופיעו בשנת 1987 בספר 'מערכות המסתור בשפלת יהודה', שנערך בידי עמוס ועמיתו יגאל טפר ובו סוכם מידע על מערכות מסתור ב-130 אתרים בקירוב. התופעה של חיבור בין חללים ייעודיים תת-קרקעיים במחילות צרות ומפותלות, שהוגדרה בידי עמוס כ'מערכת מסתור', תיארוכה לימי מרד בר-כוכבא, הערכת עוצמתה ומידת השתרעותה בשפלת יהודה בפרט ובארץ יהודה בכלל - כל אלה מהווים אבני יסוד חשובות במחקר מרד בר-כוכבא.

הוכרז כאתר מורשת עולמית בידי 'אונסקו' ובקרו בו מאות-אלפי ישראלים ותיירים שחוו רשמים הייחודיים לסביבה זו ולמערותיה.

כאיש שטח שנשמתו וביכולותיו, עקב עמוס בנוסף אחר תוואי דרכים עתיקות בארץ ובירדן וחקר את דרכי התמודדות האדם בנגב בתקופות קדומות, תוך התעמקות בהיבטים הנוגעים לדפוסי ההתיישבות, הקמת סכרי אגירה, כריית בורות מים ושיטות עיבוד חקלאי במדבר. לאחרונה עסק עמוס בחקר התרבות וההתיישבות האדומיית בשפלת יהודה וברחבי הנגב בתקופות הפרסית וההלניסטית, בהסתמך על ממצאים שהתגלו באתרים שונים ובעיקר במרשה. עמוס הקדיש מזמנו לצרכי ציבור בתחום התמחותו, במיוחד בחקר ירושלים ושפלת יהודה וראה בדרכו האקדמית בכיתה ובשדה שליחות חינוכית וציונית מאין כמוה ללימוד ידיעת הארץ ואהבתה. הוא היה עורך-שותף של כתב-העת 'נקרות צורים' וחבר ויועץ מקצועי בוועדות ובמועצות מוסדות ציבור ואקדמיה בישראל ובחו"ל, חבר 'המועצה לארכיאולוגיה' וחבר במועצת 'החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה'.

עמוס זכה בשנת 2005 (תשס"ה) בפרס א.מ.ת. (אומנות, מדע, תרבות) במדעי החברה בתחום הארכיאולוגיה. מחקריו היסודיים וחידושיו המקוריים, שהתפרסמו בספרים ובמאות מאמרים בבמות מדעיות ידועות הקנו לו הכרה, סמכות מדעית ומעמד של כבוד בקהילת חוקרי ארץ-ישראל בתקופות ההלניסטית, הרומית והביזנטית, הן בארץ והן בחו"ל. כישוריו כמורה מעולה, כמדריך בשדה וכמנחה מלהיב ומסור, האחריות המקצועית והחתימה הבלתי-מתפשרת לאמת המדעית, הפכו את עמוס לדמות אהודה ביותר בקרב תלמידיו ואהובה על שותפיו למחקרים.

יהי זכרו ברוך.

גולת הכותרת של פעולותיו הארכיאולוגיות הייתה ניהול משלחת החפירות, הסקרים והמחקר שנערכו באתרי מרשה ובית גוברין למן שנת 1989 ואילך במשך עשרות שנים, מטעם אגף העתיקות במשרד החינוך והתרבות ורשות העתיקות; מחקר מרשה העסיק את עמוס עד ערב מותו ממש. בעיר התחתית של מרשה נחפרו מבני מגורים ומערכות תת-קרקעיות החצובות מתחתיהם ונסקרו כ-160 מערות, שחלקן נחפרו. שפע נתוני הממצא החומרי, האפיגרפי והאדריכלי שהתגלה במרשה ההלניסטית, ללא מקבילה בשום יישוב בארץ בתקופה זו ובכל תקופה אחרת, מלמד על ענפי כלכלה, סגנון חיים הלניסטי, שיטות בנייה וחציבה ודפוסי מנהל ממלכתי, ותורם במובהק לחקר נוכחות האתנוס האדומי במרשה ובחבל אידומיאה.

בחפירות בית גוברין שנערכו בשנים 1991-1998 נחשפו מבנים מונומנטליים השייכים לפוליס מהתקופות הרומית והביזנטית ובהם אמפיטאטרון, בית מרחץ וכנסייה, וכן כנסייה ומבצר צלבניים. הממצא החומרי והאדריכלי בבית גוברין מסייע להבנת תהליך הטמעת התרבות הרומית ביהודה וזורה אור על הארגון הצבאי ועל היבטים חברתיים וכלכליים בהתנהלות העיר הרומית. כלל הממצא מחפירות מרשה ובית גוברין עמד לרשות חוקרים שכתבו, בסיועו הנדיב של עמוס ובעידודו, עבודות מחקר רבות לתארים גבוהים במחלקה ללימודי ארץ-ישראל

וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן ובמוסדות אקדמיים אחרים, ובכך מעשירים את המידע אודות תרבות שפלת יהודה ואוכלוסייתה בתקופות הנדונות. בעקבות החפירות המקיפות והממצאים המרהיבים הנראים לעין פעל עמוס להכשרת הגן הלאומי מרשה ובית גוברין ולהסדרתו הנאותה לביקורי הציבור. גן לאומי זה

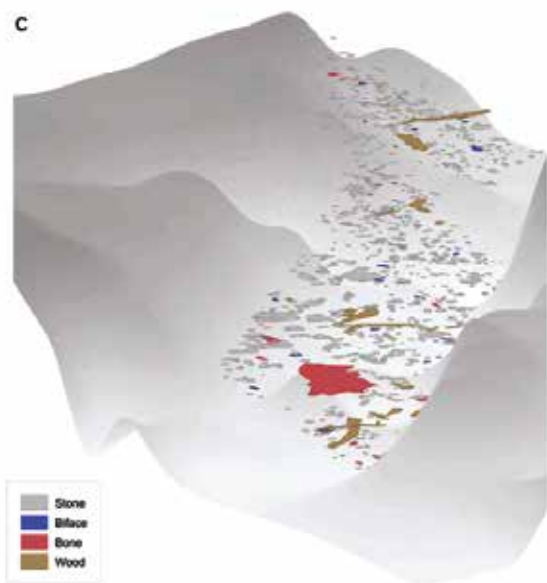
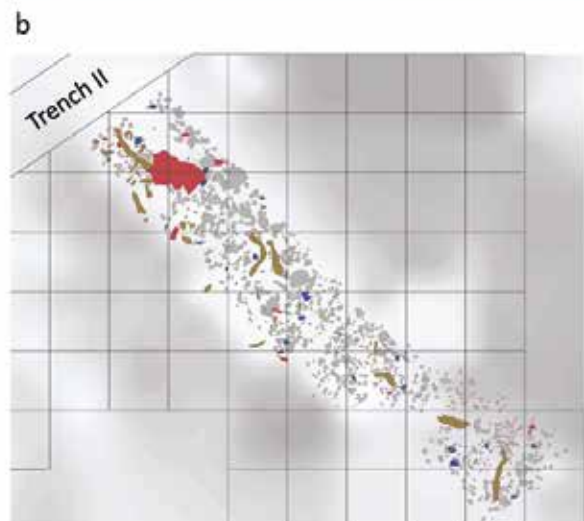

מחקרי סגל המחלקה

ארכיאולוגיה בתלת מימד נירה אלפרסון-אפיל

חפירה ארכיאולוגית כרוכה בפירוק, הסרה והרכבה מחדש של הרקורד הארכיאולוגי. משום כך נחשבת החפירה על ידי רבים לפעילות הרסנית ובלתי ניתנת לשחזור. תפיסה זו תרמה לפיתוח יסודות התייעוד הארכיאולוגי הכוללים בין היתר גם נסיונות לפתח שיטות מגוונות לתייעוד דיגיטלי של החפירה הארכיאולוגית במהלך עבודת השטח (למשל שימוש ברחפני צילום מבוססי GPS). תיעוד שכזה מאפשר שחזור תלת מימדי של השטח החפור כבר עם סיום החפירה ומקל על שילוב המתקנים והממצאים החפורים בתוך המודל התלת מימדי של האתר. עם זאת, באתרים ארכיאולוגיים רבים לא נעשה תיעוד ממוחשב במהלך עבודת השדה והרישום התבצע, או מתבצע עדיין, בשיטות רישום מסורתיות. ובכל זאת, גם באתרים אלה אין צורך לשלול את האפשרות לשחזור תלת מימדי של הנתונים הארכיאולוגיים. בעזרת סריקה ודיגיטציה של הרשומות הארכיאולוגיות ניתן לבצע שחזור תלת מימדי של השטח החפור ובעזרתו לענות על שאלות סטרטיגרפיות ומרחביות.

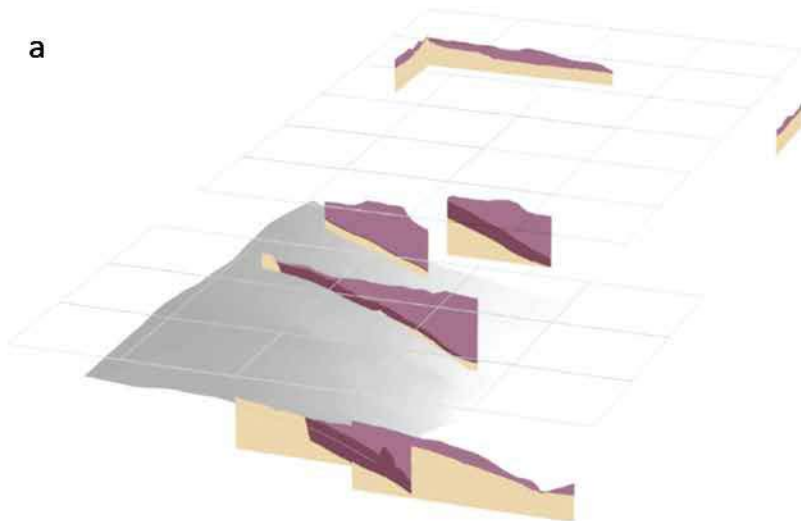
האתר הפרהיסטורי של גשר בנות יעקב נחפר בשנות ה-90 של המאה הקודמת (1989–1997) ופעולות הרישום התבצעו בשיטות המסורתיות. לפיכך, עם סיום עבודת השדה כלל התייעוד תכניות מצויירות של הממצאים על פני המפלסים החפורים, חתכים סטרטיגרפיים, מפות גבהים ושרטוטים מסוגים שונים. בנוסף, נאספו הממצאים עם רישום הגובה ומיקומם בתוך רשת ריבועי

באיר ממוול:

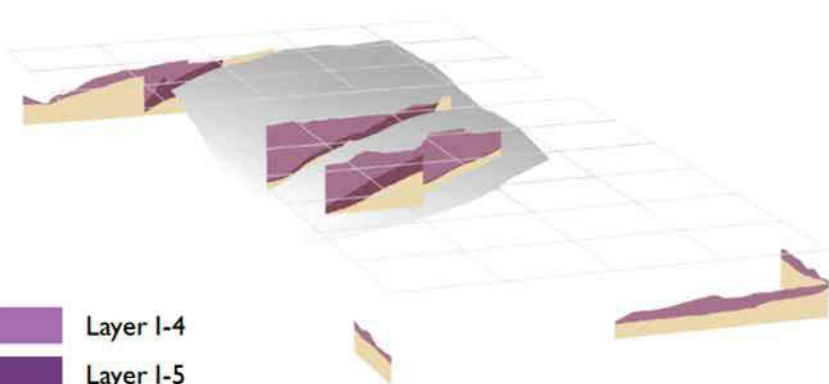
מפלס גולגולת הפיל של L-1 II-6 בגשר בנות יעקב: (a) במהלך החפירה, (b) מפת המפלס החפור במבט על לאחר דיגיטציה, (c) מפת המפלס החפור במיקומה המקורי הנטוי בשטח החפור

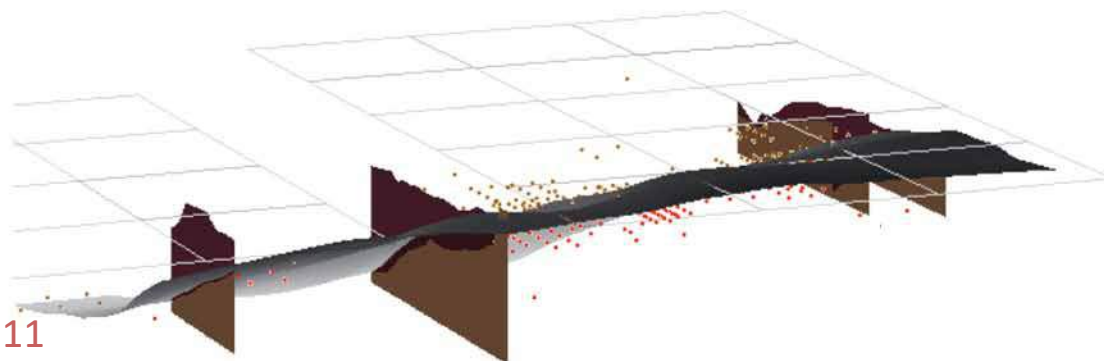
a

b

c

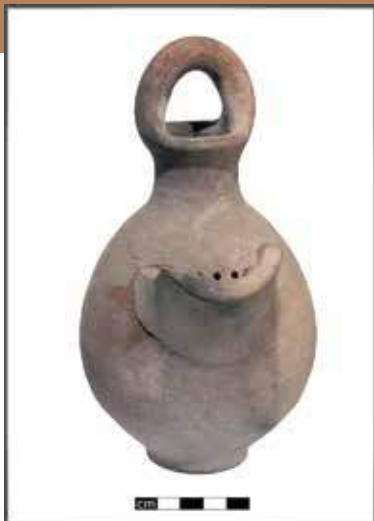
החפירה. תיעוד מדוקדק זה אפשר שחזור דיגיטלי של השטחים הנחפרים ושימש לבניית מודל תלת מימדי הכולל בתוכו את הרישומים, החתכים והממצאים החפורים.

שחזור השטח החפור באופן דיגיטלי שימש לחקר סוגיות סטרטיגרפיות ומרחביות. לדוגמא, ממצאים אשר נחפרו ללא שיוך סטרטיגרפי ברור אך עם רישום מדוקדק של מיקומם במרחב – אופקית (ברשת החפירה) ואנכית (גובה) – קיבלו סיווג סטרטיגרפי. זאת באמצעות שימוש בחתכים הסטרטיגרפיים, המציגים את רצף השכבות בשטח החפור, ליצירת חוצץ תלת מימדי בין השכבות. מיקומם של הממצאים החפורים ביחס לחוצצים אפשר לפיכך סיווג סטרטיגרפי של אלה.

באזור ממול:

שימוש במודל תלת מימדי לצורך סיווג סטרטיגרפי של ממצאים בשטח: (a) השטח החפור, מבט לדרום-מזרח, (b) השטח החפור מבט לצפון-מערב, (c) פיזור ממצאי נתזי צור ביחס לחוצץ הסטרטיגרפי: בחום שכבה I-4, באדום שכבה I-5

לחיים! שחזור בירה ויין קדומים אהרן מאיר

מערב הנגב ובתל אביב), מסביב 3300 לפנה"ס, שני כלי בירה (פכי בירה – ראו תמונות להלן) מתל צפית/גת (גת פלישתים המקראית, חפירתו של פרופ' מאיר מטעם המחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה) בתק' הברזל II א (סביב 830 לפנה"ס), וקנקן תמד מרמת רחל, ארמון מהתק' הפרסית (תקופת עזרה ונחמיה "שיבת ציון", המאה 5 לפנה"ס) ליד ירושלים.

משקאות אלכוהוליים היו ועדיין נחשבים לחלק חשוב ברוב התרבויות האנושיות. הם גם מזינים מאד, גם מוסיפים שמחה לחיים וגם משמשים בפולחן ובטקסים. אם כן, מה אנחנו יודעים על המאכלים והמשקאות הקדומים? ויותר מזה – מה אנחנו יודעים על הטעמים שלהם? הממצא הארכיאולוגי וטקסטים קדומים מספקים עדויות רבות למשקאות קדומים. זאת ועוד, לא מעט ניסיונות נעשו לשחזר את האוכל של תרבויות העבר, על בסיס מתכונים קדומים שנמצאו בטקסטים קדומים, ולעיתים, על סמך שאריות של אוכל שנחשפו בממצא הארכיאולוגי. אבל עד עתה, נסיונות אלה היו מבוססים על מרכיבים מודרניים ששימשו לשחזור.

לאחרונה, צוות חוקרים בהשתתפות פרופ' אהרן מאיר מהמחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה, ביצעה מחקר פורץ דרך, ראשון מסוגו בעולם, לשחזור מאכלים ומשקאות קדומים.

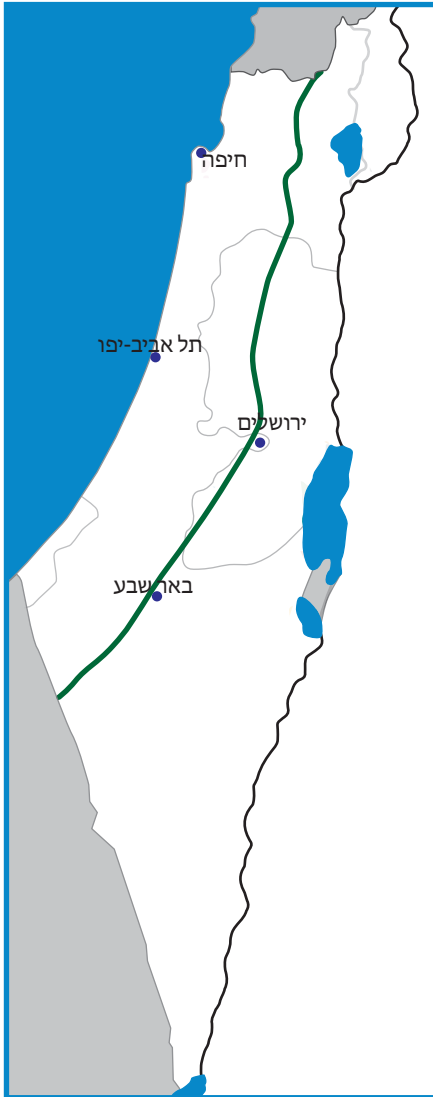
בשיתוף פעולה עם מיקרו-ביולוגים וארכיאולוגים ממוסדות שונים בישראל, הצליח הצוות לבודד שמרים חיים מתוך כלים ששימשו בעבר לבירה או תמד ("יין דבש) ממספר אתרים מישראל. האתרים כללו מספר אתרים מצריים מהברונזה הקדומה א' (עין בשור בצפון

הצוות הצליח לבודד שמרים שעדיין היו חיים מתוך הכלים, לאפיין אותם כשמרים ממינים שונים של שמרים שמשמשים גם כיום להכנת משקעות אלכוהוליים – גם מינים נפוצים וגם מיני שמרים שמשמשים עד היום בבירות מסורתיות באפריקה. ולהוסיף על כל המחקר גם צד כיפי – הם גם הצליחו, בסופו של דבר, אף להכין מהשמרים שבודדו סוגי בירה שונים! וממה שפרופ' מאיר מוסר – הבירות היו מאד טעימות! ויתכן, בעתיד, אף יפתחו "פס ייצור" מיוחד של בירות שעשויות מהשמרים העתיקים! לחיים!

דרכי אורך מרכזיות בארץ ישראל שון זליג אסטר

הרעיון של שתי דרכים, אחת המבטאת את השלטון על הארץ ע"י תושביה, ואחת המבטאת את השלטון של האימפריות, היא הפשטה של המציאות ההיסטורית, אך יכולה בכל זאת להסביר דפוסי התנהלות הטבועים בתולדות הארץ, עד עצם היום הזה....

את תולדות ארץ-ישראל בתקופת המקרא ניתן (כמעט) לסכם באמצעות הניגוד בין שתי דרכי אורך בארץ. האחת היא הדרך הבינלאומית הראשית המובילה מצפון לדרום (ולהפך) במערב הארץ. הדרך עוברת בעמקי הצפון, משם ממשיכה דרך וואדי אל-מילח (נחל יקנעם) לתוואי מצפון לדרום הדומה לזה של כביש 6 המודרני, כ־10 קילומטרים מחוץ הים. בהגיע הכביש לאיזור חדיד, הוא התפצל למספר דרכים, המובילות לערים חשובות כגון אשדוד, גזר, ואשקלון/עזה. בדרך זו נעו מלכי כל האימפריות ששלטו בארץ ישראל: מלכי מצרים ששלטו בתק' הברונזה, ומלכי אשור ובבל ששלטו בארץ החל מסוף המאה השמינית לפנה"ס, לקראת סוף תק' הברזל ב. דרך האורך השנייה היא המכונה היום "דרך האבות" או ליתר דיוק "דרך גב ההר", והיא המחברת לרוב בין הנקודות בקו פרשת המים. הדרך מובילה בצורה די ברורה דרך הרי יהודה והרי בנימין, ומתפצלת למספר דרכים באיזור השומרון, בהתאם לעמקים הפנימיים באיזור. דרך זו משרתת את תושבי איזור ההר המרכזי, אותו איזור בו גילו האימפריות השונות ענין מועט ביותר. האימפריות המצריות והאשוריות התענינו בעיקר באיזור הדרך הבינלאומית הראשית משתי סיבות: (א) האפשרות לקשר בין מרכזי הכח במספוטמיה למרכז במצרים ולשנע חיילים וסחורות בדרך זו, (ב) האפשרות למסות את איזורי גידול התבואה בעמקי איילון ויזרעאל. איזור ההר לא הציע להם אפשרויות מניבות אלה, ומשום כך השאירו איזור זה לטיפולם של התושבים המקומיים. משום כך, אנו שומעים בתורה על האבות הנעים באין-מפריע ב"דרך האבות". במכוון או שלא, המסר העולה מסיפורי האבות הוא של אנשים המנותקים כמעט מכל קשר עם האימפריות אשר מרכזן מחוץ לארץ ישראל. דרך גב ההר גם היוותה את השדרה המקשרת בין ריכוזי האוכלוסיה הישראלים בתק' הברזל א והברזל ב (תקופת ההתנחלות ותקופת המלוכה).

חופרים את הצבא הרומי בתל שלם אבנר אקר

בין חלקות הגזר ובריכות המים, תחת שמי אביב בהירים של אדר ב' יצאו תלמידי המחלקה לחפירה בשמש המלהטת של עמק בית שאן. תלמידנו מן המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה הצטרפו לחפירת האוניברסיטה העברית, מוזיאון ישראל, אוניברסיטת קלן ומקליסטר קולג' בתל שלם. האתר נמצא כשנים עשר קילומטרים מדרום לבית שאן, בשדות קיבוץ טירת צבי. התל ממוקם על ציר קדום מרכזי בפתחת עמק יזרעאל ובראש בקעת הירדן, שני קילומטרים מערבה ממעברות הירדן (כיום גשר שיך חוסיין).

בשנת 1970 נמצאה סמוך לתל כתובת בנייה לטינית שהותירה יחידת משנה (vexillatio) של הלגיון השישי פרטה (legio VI Ferrata). תגלית זו רמזה שהאתר שיך לצבא הרומי. בשנת 1975 נתגלה במקום פסל ברונזה של הקיסר הדריאנוס (117-138 לספירה) שמוצג היום במוזיאון ישראל, והינו אחד משלושת פסלי הברונזה היחידים שנותרו מקיסר זה מכל רחבי האימפריה. שנתיים מאוחר יותר, כשני קילומטרים מערבה מהתל, נתגלו שבריה של כתובת מונומנטלית שעמדה בראש שער חופשי שהוקדש להדריאנוס. אותיות הכתובת, כ-40 ס"מ בגובהן, הן השלישיות בגודלן בעולם הרומי (אחרי כתובת הפנתיאון וכתובת שער טיטוס). קיים וויכוח במחקר לגבי תאריך הכתובת: שנת 130 לספירה, שנת ביקור הקיסר ביהודה; או 136 לספירה – שנת הניצחון הרומי על מרד בר כוכבא. בהתאמה, לא ברור מדוע הוחלט לבנות שער מונומנטלי במקום: האם השער קידם את פני הקיסר בהיכנסו ליהודה, או שמא הנציח את ניצחון רומי על בר כוכבא ואנשיו (132-136 לספירה). אם אכן האפשרות השנייה נכונה, אזי זהו מונומנט הניצחון היחיד שהוקם באימפריה לציון מאורע זה, והוא עלול להעיד על כך שקרב חשוב במרד נערך בשדות העמק.

בשנת 2008 חברו יחדיו בני ארובס (האוניברסיטה העברית) ודודי מבורך (מוזיאון ישראל), למיכאל היינצלמן (אוניברסיטת קלן) והשלושה יצאו לסקר גיאופיסי של השדות סביב מקום מציאת פסל הברונזה. בדיקה מגנטומטרית גילתה את קווי המתאר של מחנה צבא רומי שלם על חומותיו, רחובותיו, מבני המפקדה והמגורים. בשנת 2017, עם מפת תת הקרקע ביד, הצטרף לשלושה אנדי אוברמן (מקליסטר קולג') והרביעייה יצאה לחפירה באתר וחשפה את מבנה המפקדה שבלב המחנה. בשנת 2019 המשיכה החפירה ונחשף לב ליבה של המפקדה הסקלום/האידס (sacellum/aedes) – מקדש המפקדה. במקדשים כאלו הופקדו ניסי יחידות הצבא ובחזיתם עמדו פסלי הקיסרים השונים.

המפקדה השמור ביותר שנמצא עד כה במזרח הרומי. בפסיפס מספר כתובות לטיניות המעידות על יחידת פרשים ששהתה במחנה במהלך המאות השניה והשלישית לספירה. דבר זה היה להפתעה, שכן עד כה חשבו חוקרים שבמקום שהה הלגיון השישי. בחזית המבנה נמצא לוח שיש נושא כתובת לטינית המעיד על פסלי הקיסרים ספטימיוס סוורוס (193-211) ובנו קרקלה (209-217) שניצבו במקום.

בחפירה נמצא אוצר אפיגרפי - כתובות על לוחות שיש, בפסיפס, ועל גבי רעפים וכותב שורות אלו הוזמן לשמש כאפיגרף המשלחת. בהתראה מאד קצרה התנדבו לחפירה חמישה עשר סטודנטים ממחלקתנו, ואף התנדבו לחגוג את הפורים במקום. בצל כנפי שקנאים וחסידות, אורחים נוטים ללון בארצינו, חופרינו סייעו לתלמידי הארכיאולוגיה של אוניברסיטת קלן מגרמניה לחשוף רצפת פסיפס צבעונית שכיסתה את אולם מקדש

מה משותף לנמרים, קטפולטה ובר־כוכבא? דביר רביב

במוט עץ מאורך באופן שיוצר חנית מאולתרת). ממצאים אלו ובייחוד הכלי ממערות התאנים, שנחשב לאחד מכלי הנשק השלמים והשמורים ביותר באימפריה הרומית (!), מצביעים על האפשרות שהלוחמים היהודים סבלו ממחסור באמצעי לחימה ונאלצו לאסוף בשדות הקרב כלי נשק רומיים ולהתקינם להמשך הלחימה. הממצא החדש ממערת הנמרים מאפשר להניח שגם במקרה זה אספו המורדים שלל משדה קרב סמוך, אך דומה שלא הספיקו להתקינו לשימוש. יצירת כלי הטלה ודקירה, דוגמת החנית ממערות התאנים ואולי אף הכלי שתכננו ליצור פליטי מערת הנמרים, אפשרה ללוחמים היהודים להילחם ממרחק ולהימנע ממגע פנים אל פנים עם החייל הרומי, בעל חרב הגלאדיוס האימתנית. המחשה לאופי לחימה זה ניתן למצוא בחורבת צלית שמצפון-מזרח לבאר שבע, מצודה בר-כוכבאית שבה נתגלתה חרותה המתארת, כפי הנראה, לוחם יהודי הנושא מגן ורומח.

במערה קטנה, לא רחוק מעין סמיה שבדרום מדבר שומרון (בין היישובים קידה וכוכב השחר) נמצאו בשנת 1985 עקבות נמרים, ובכך זכתה המערה לשם 'מערת הנמרים'.

בשנת 2015 נסקרה המערה במסגרת 'סקר דרום השומרון' מטעם המכון לארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן ובשיתוף המרכז לחקר מערות (מלח"ם) באוניברסיטה העברית וקמ"ט ארכיאולוגיה ביהודה ושומרון. בסקר נמצאו בין השאר ממצאים שהובאו אליה על ידי פליטים יהודים במהלך מלחמת בר-כוכבא.

בין הממצאים בולט פריט מתכת ייחודי ונדיר: ראש קטפולטה, חץ כבד שהיה בשימוש כוחות הארטילריה של הצבא הרומי. עד כה התגלו במערות מדבר יהודה שלושה פריטים דומים: במערת הברכה שבנחל דוד (שם נמצא ראש קטפולטה תקוע בפתח המערה מאז ימי מלחמת בר-כוכבא!), במערת אל-ג'י שבנחל מכמש, ובמערות התאנים שבנחל קדם (שם נמצא ראש קטפולטה משולב

למרות שהמורשת הנוצרית מערבית הייתה אנטי נשית היו בממלכה כמה וכמה מלכות ולנשים היה מעמד משפטי לפי חוקי הממלכה. היה, אם כן, פער בין הדימוי והאידיאל החברתי ששאף להגן על הנשים החלשות ולהרחיק אותן ממוקדי העשייה העיקריים לבין הצרכים שהמציאות הכתיבה שהביאו להענקת זכויות בפועל. בעוד שבזמן מסעות הצלב היו הנשים נטל, עוד פיות של לא לוחמים שצריך היה להאכיל ודמויות מחטיאות שיכלו להכשיל את טוהר המידות של הלוחמים, ברגע שהגיעו לארץ הן הפכו לחשובות ורצויות ביותר, גורם שבלעדיו לא תיכון חברה וממלכה. תולדות הנשים בממלכה הפרנקית נכתבים מתוך השניות הזו. המלכות, האצילות, הבורגניות ופשוטות העם מצאו את מקומן ומעמדם מתוך השניות הזו ויש לחפש אותן בכל מרחבי החיים של הממלכה. קולן בדרך כלל לא נשמע ומאחר שכותבי התעודות וההיסטוריה היו גברים הן הופיעו כמעט תמיד כתשליל של הגברים. ובכל זאת קריאה זהירה במקורות מוצאת לא מעט נשים חזקות ובעלות השפעה בתקופה הצלבנית.

עכו, התקופה הצלבנית, המאה ה-13:
קערה מדרום איטליה ועליה תיאור אישה טווה בפלך

ערב מסע הצלב השלישי, מספר צליין אלמוני, "אנשים רבים שלחו איש אל רעהו צמר וכישור ורמזו בכך שמי שאינו מתגייס למסע צבאי זה מתאים רק לעבודות נשים. כלות זרזו את חתניהן ואמהות את בניהן וצערן היחיד היה שאין ביכולתן לצאת אתם בשל חולשת מינן".
ב- 1980 מצא הארכיאולוג אדם דרוקס צלחת שהוא תיאור קרוב לאותו זמן, סוף המאה השתים עשרה. הצלחת נחשפה בחפירות לרגלי החומה הצפונית של עכו, מקום עליו צרו לוחמי אותו מסע הצלב השלישי. על צלחות אחרות בנות אותה התקופה מעכו מצוירות דמויות המגדירות היטב את דמותו של הגבר הלוחם: הצלבן חמוש בחרבו ובמגנו לעומת הצלחת הראשונה בה דמות האשה כאותה אשת חיל מוגדרת כמי ששולחת ידה בכישור וכפיה תומכות פלך. מתברר שההבדל בין גבר ואישה מוגדר לכאורה היטב: הגבר נלחם והאישה שולחת, כאותה אשת חיל, ידיה בכישור ופלך. נראה, אם כן שהחלר קה המגדרית בתקופת מסעי הצלב הייתה חד משמעית - גברים נלחמים ונשים, שלא אמורות כלל לצאת למסע, נשארות בבית וטווחות. תפקידן לעודד את הגברים לצאת ולהישאר בבית ולהתגעגע לשובם.

החברה שהתהוותה בממלכת ירושלים הצלבנית לאחר כיבוש ארץ ישראל הייתה חברת מהגרים וחברה לוחמת וכובשת. בהיותה חברת מהגרים יש לצפות שהנשים שבה יזכו למעמד מועדף האופייני לחברה חלוצית - או חברת ספר (frontier Society). במחקר תולדותיהן של חברות חלוציות ידועה התופעה של הענקת זכויות ומקום מרכזי לנשים משום שהן היו הכרחיות להצלחת התנועה. בחברה מתנחלת שיש בה צורך קיומי בנשים הן תזכנה במעמד - הן הגורם היציב, המזכיר את הבית שנעזב, מסמלות את העתיד היישובי הפוטנציאלי. ממלכת ירושלים הצלבנית שנוסדה על ידי גברים לוחמים והייתה תלויה בכח הצבאי כל תקופת קיומה במזרח הייתה מאד זקוקה לנשים בכדי ליצור יישוב ולהתנחל בארץ. לכן,

נזכרו צלמי עכברים (שמ"א ו ה-יא) ובחפירות ארכיאולוגיות בפלשת נמצאו צלמי מתכת של "עכברים", כנראה של חולדה ופסמון, ששימשו קמיע נגד נזקיהם. צלמי בעלי חיים אלה מזכיר גם יחזקאל: "כל תבנית רמש ובהמה שקץ וכל גלולי בית ישראל" (ח, י).

המונח גָּלַל במקרא מתייחס לצואת בעלי חיים ובני אדם שצורתם גלולה. חומר זה שימש כחומר בעירה, בעיקר בקרב עניים או בימי מחסור בעצים להסקה: "כִּאֲשֶׁר יִבְעַר הַגָּלָל עַד-תָּמוֹ" (מל"א, יד, י; צפניה א, יז; יחזקאל ד, טו). תופעה זו הייתה שכיחה בקרב הפלחים בארץ ישראל עד העת החדשה. עד היום ניתן לראותה בחברות מסורתיות, כמו באתיופיה ובהודו. אוספים את הגללים ומכינים מהם ככרות עגולות ומייבשים אותם.

ברצוננו להציע פרשנות חדשה שה"גלולים" ככינוי גנאי לפסילים מתייחס באופן ספציפי לפולחן המצרי הידוע שהיה מזוהה עם החרפוּשִׁית הקשורה לגללי צואת בעלי חיים, לרוב צאן ובקר. מדובר בחותם וקמיע בדמות גב חיפושית הזבל ואילו בצדה התחתון חרוטים סמלים, ציורים או שמות אנשים. חיפושית הזבל (Scarabaeus sacer) הידועה גם בשם זבלית פרעה, הייתה כבר מתקופות קדומות בעל חיים מקודש במצרים. היא נקראה במצרית בשם ח'פֶר במשמעות "להיברא", על שם האל ח'פֶרִי, שעל פי אמונתם "דוחף" בכל ערב את כדור השמש לצידו השני של העולם, כך מגיע הלילה המסמל את עולם המוות עד למחרת, ששוב זורחת השמש.

"כִּי-אַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת אֲשֶׁר-יִשְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר-עֲבָדוּ בְּקִרְבִּי הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַדְתֶּם. וְתֵרְאוּ אֶת-שְׁקוּצֵיהֶם וְאֶת גִּלְיֵיהֶם עַץ וְאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם" (דברים כט, טו-טז).

בשנת 2018 נתגלה בבית קברות שבסקרה שבמצרים ממצא סנסציוני המתוארך לימי השושלת החמישית (אמצע האלף השלישי לפנה"ס). בתוך שני ארונות אבן קטנים המאויירים בחרפוּשִׁיות נמצאו באחד כמאתיים זבליות מיובשות, ובשני שתי זבליות Sacred Scarab חנוטות העטופות בפשתן. מעבר לכך שמדובר בממצא ראשון בסוגו, מדובר בממצא בעל משמעות גדולה יותר להבנת הפולחן המצרי ופרשנות הטקסט המקראי.

התורה מזהירה את בני ישראל בטרם כניסתם לארץ, שלא ללכת בדרכי אלילות הגויים, ובעיקר המצרית והכנענית, אליה נחשפו בשבתם שם. המקרא יוצאת בביטויים של תיעוב ומיאוס כלפי הפסילים המכונים שיקוצים וגלולים. אולם דומה שיש כאן כפל לשון והמקרא אינו מתייחס רק לתופעה באופן כללי, אלא מתייחס לדוגמאות של חפצי פולחן אליילים מעולם החי, שנהגו בארץ כנען ובמצרים המכונים בסלידה בשם שקוצים וגללים.

השקוצים הם כרגיל כינוי לבעלי-חיים טמאים לאכילה, שחלקם אף הועלו כקרבן, כפי שמזכירם הנביא ישעיהו: "אוכלי בשר החזיר והשקץ והעכבר" (סו, יז). חלק מבעלי חיים נחשבו בקרב הגויים כמקודשים. הרודוטוס מזכיר מיני בעלי חיים טמאים מקודשים רבים למצרים, כמו נחשים, תנינים, חתולים, סוסי יאור, לוטרות ועוף האיביס (הרודוטוס ב, 65 - 76). בדמותם של אלה נעשו צלמים, כפי שעולה לרוב בממצא הארכיאולוגי. למשל במקרא

אמונה זו נוצרה בהשפעת התנהגות חיפושית הזבל, אשר ניזונה מגללי בעלי חיים. היא מכדררת את הזבל לכדור, מטילה בתוכו ביצה ומגלגלת את הכדור ברגליה האחוריות ולבסוף טומנת אותו בקרקע. לאחר שלב הזחל והגולם בוקעת חיפושית בוגרת שמגיחה לאוויר העולם. המצרים כאמור, האמינו שהיא מסמלת את בריאת העולם יש מאין באמצעות אל השמש.

צורתן וגודלן של החרפושיות דומה בתבניתן לחיפושית הזבל שבטבע. על החרפושיות מוצאים לעיתים דמויות בעלי חיים שהיו מקודשים למצרים, כמו הספינקס, נחש קوبرה, בז ותנין או שמות אלים, כמו האל אמון-רע. החרפור שיות הם הסמל האילי הנפוץ והמזוהה ביותר, שליווה את מלכי מצרים, כוהניה ופקידיה, אך גם בפולחן היום-יומי של המון העם. הם שימשו כסמל דתי מאגי, בעיקר כקמיע הנפוץ ביותר באוכלוסייה. החרפושיות נועדו לספק לבעליהן הגנה והגשמת משאלות כגון: פריון, עושר ועוד. חלק מהן נענד באמצעות שרשרת על החזה ואולי הדבר נרמז בפסוק: "אשר יעלה את גלוליו אל לבו" (יחזקאל יד, ד). יתכן והדבר אמור במיוחד ל"חרפושית הלב", כקמיע מיוחד שנענד על בית החזה כנגד לב האדם, שנמצא בכמויות גדולות.

גודלן הממוצע של החרפושיות הוא בין 1-3 ס"מ והן עשויות ממגוון חומרים, כמו סטיאטיט, פאינס ואבני חן כגון: קרנליאן, אמתיסט, לפיס לזולי, מלכית, טורקיז, ג'ספר, אוניקס ואבני קוורץ נוספות. ממצא נדיר הוא של חרפושיות משנהב, כסף וזהב.

החרפושיות הופכות להיות שכיחות החל מהאלף השני לפנה"ס במצרים ותפוצתן התרחבה לכל מזרח הים התיכון ובכלל זה ארץ כנען. עד כה נמצא כמות עצומה של חרפושיות בארץ ישראל; במחשני אוצרות המדינה מקוטלי גים כשלושת אלפים פריטים (לא הכול נרשם) ואלו בקטלוג קורט שטרן שנתרם למוזיאון ישראל מבוסס על כארבעת אלפים פריטים. בין האתרים שבהם נמצאו חרפושיות נמנים: גזר, שכם, חצור, בית שאן, בית שמש, מגידו, ירושלים ועוד. מוצאם של ממצאים אלה הוא ממצרים ובחלקם ביצור מקומי.

ה"גלולים" נזכרו כחמישים פעמים במקרא והדבר מעיד שהיה זה פולחן נפוץ בתרבות המצרית ועד כמה השפיע על תושבי כנען ובכללם בני ישראל, כפי ציין הנביא יחזקאל: "אֶת-שְׁקוּצֵי עֵינֵיהֶם לֹא הִשְׁלִיכוּ וְאֶת-גְּלוּלֵי מִצְרַיִם לֹא עָזְבוּ" (יחזקאל כ ז-ח).

התורה אפוא כוונה דבריה בביטויים וסמלים מוכרים בתרבות המצרית ובתודעה הכנענית, שאל סכנתם נחשפו בני ישראל. המקרא המייצג את האמונה המונותיאסטית הצרופה יוצא בחריפות בבוז ובלגלוג כנגד הפסלים המשוקצים כדוגמת האליל המתגולל בגללים.

צבאי מתקרב המגיע מהגבול בצפונה של סוריה הביאה
לדי ביטוי את יתרונם הטבעי והעיקרי של הממלוכים
כפרשים, המיומנים בדהירה ממושכת ובירי תוך כדי
רכיבה. דרך העברת הידיעות המרכזית קישרה בין קהיר
למרכזים עירוניים בסוריה עד לנהר הפרת שחצץ בין
שטחי הממלוכים לאלו של המונגולים. תחנות דרך
הדואר צוידו לעתים בח'אנים ובבורות מים ואוישו
ברצים, בסוסים חלופיים, ברוכבים נלווים ובמשגיחי
סוסים, וכן במזון, (לרכבים ולסוסים) משקה ומקום
מנוחה. הממלוכים גם דאגו לנוחיות הפרשים שלא
יצטרכו לטרוח במעברים קשים (במדבר – מול נהרות)
העשויים לעכבם. כך, למשל, נבנו הגשרים מעל נחל
שקמה [ליד קיבוץ ארז], גשר אשדוד, גשר ג'נדאס [מעל
נחל האיילון] וגשר נהריים מעל הירדן.

להלן תוזכרנה תחנות הדואר העיקריות (קהיר – מזרח
מצרים – אלעריש – רפיח – סלקה [לימים: ח'אן יונס] עד
עזה. מעזה התפצל נתיב מזרחה דרך בית גוברין לכון
חברון – תל א-צאפי (מדרום לים המלח) עד לכרך [העיר
הראשה במחוז, החולשת גם על הדרך מסוריה לערי
הקודש בח"א ערב: מכה ומדינה] תחנות הנתיב העיקרי
נמשכו מעזה – ג'יתין [כיום מושב גיאה] בידאראס
[סמוך למושב גבעתי] אשדוד – קטרא [לימים: גדרה] –
רמלה - לוד – עוג'א [אפק ומקורות הירקון] – ג'לג'וליה –
טירה – קאקון – ג'נין – זרעין (שממנה התפצל נתיב
לצפון ותחנותיו העיקריות: ניין – ח'אן אלתג'אר – חטיין –
מינה – ג'ב יוסף [ליד קיבוץ עמיעד] – צפת- גשר בנות
יעקוב אל רמת הגולן [נעראן, קניטרה וארינבה] מזרעין
[ליד קיבוץ יזרעאל] נמשכה הדרך מזרחה אל בית שאן –
נהריים – ארבע ומשם אל דמשק.

רישום נתיבי הדואר, המרכזי והצדדיים, על מתקניהם
הנוספים (גשרים – ח'אנים – בורות מים) שינה לטווח
ארוך את מפת התעבורה בארץ ונוחיותה, גם לסוחרים
ועולי רגל.

שנת 1250 היתה שנת מפנה פוליטי במזרח הקרוב.
המדינה האיובית, שבניה שלטו במצרים, סוריה וחלקים
מהסהר הפורה פסקה מלהתקיים עם מותו של אחרון
שליטה ומול נוכחותם המאיימת של הצלבנים, בפיקוד
לואי התשיעי, שעמדו בשערי דמיאט, במזרחה של
הדלתה במצרים. את מקומם של בני המשפחה, יורשי
צלאח אדין, תפסו מי ששרתו בצבאם כחיילים, אמירים
וקצינים, הסלטאנים והלוחמים הממלוכים.

שלטון הממלוכים, אנשי צבא מיומנים ופרשים
כשרוניים ממוצא זר, על פי רב תורכי ממרכז אסיה,
נמשך למעלה ממאתיים וחמישים שנה [1250-1517].
למהפך המדיני היטו מספר השלכות: [א] עליית מצרים
למעמד מוביל בעולם הערבי ובמזרח הקרוב [ב]
התגברות כוחו המדיני של האלמנט התורכי בעולם
האסלאם [ג] החזקות משקלה הגיאופוליטי של מצרים
במרחב הים התיכון [ד] ובהקשר ארצישראלי, כניסתה
והיכפפותה של א"י למעגל ההשפעה המצרי לתקופה
הממושכת ביותר בתולדות הארץ.

לבד משלטונם הממושך והיעיל על טריטוריות נרחבות,
שלפנים פוצלו בין שליטים שונים, יריבים זה לזה, חוללו
הממלוכים כמה שינויים ארוכי טווח בנופי הארץ.
הבולטים שבהם: הרס ערי החוף ונמליו (חיפה, קיסריה,
יפו) ויצירת נתיב תקשורת מהיר בין המרכז המצרי
(קהיר) למרכזים עירוניים בסוריה ובעבר הירדן (כרך).
נתיב תקשורת זה שחיבר בין מחוזות המדינה וסיפק
לשליטיה מידע מיידי על המתרחש במחוזות המרוחקים
ידוע כדרך הבריד או דרך הדואר. מערכת הבריד, שיעדה
המיידי לעדכן את המרכז הקהירי בידיעות גם על איום

המהפכה הימית: אחיזת היישוב היהודי בים ובחופי ארץ-ישראל 1917-1948 קובי כהן-הטב

בתגובה לטענות אלה, בנוגע לענף הדיג, למשל, טענו הגורמים המיישבים שאת האשמה יש לייחס לממשלת המנדט, שבלמה את התפתחות הענף, לא עודדה הקמת מעגנים לספינות דיג ולא סייעה לשיווק הדגה, וכל זאת מחשש פן יכירו אנשי היישוב את דרכי הים יותר משהיה רצוי לבריטים, ובכך יסייעו להעפלה ולעלייה הבלתי חוקית. נוסף על כך נטען שהתחום הימי לא משך את לבם של ראשוני החלוצים, שמשאת נפשם הייתה השתרשות בקרקע ועבודה חקלאית. התשובה העיקרית שניתנה לטענה על האיחור הגדול בהירתמות המוסדות לכיבוש הים הייתה שבנסיבות התקופה, האמצעים המצומצמים שעמדו לרשות התנועה הציונית חייבו קביעת סדרי עדיפויות, היות שלא הספיקו גם לפיתוח חקלאות ותעשייה וגם לפיתוח ימי. ואולם, החל מאמצע שנות השלושים באה ההתעוררות של מוסדות היישוב, כי לא ניתן היה להמשיך ולהתעלם מהים: התגברות המהומות והמאורעות בארץ העמידו בסכנה את העלייה ואת תנועת הסחורות החיוניות לקיומו הפיזי של היישוב, שהיו כולן תלויות בים, באניות ובנמלים.

הידעתם שבמתיחות בין שמאל לימין ביישוב היהודי בארץ בתקופת המנדט הבריטי הוטחו האשמות גם בתחומי הימייה השונים? אחת הבולטות שבהן, שנשמעה כבר באותם ימים מהכיוון הרוויזיוניסטי, הייתה שההתעוררות של המוסדות הציוניים לבעיית הים בכלל ולשאלת הדיג בפרט הייתה אטית והאיחור שלהם בפיתוח הענף גרם נזק ליישוב. על פי אותה טענה, אף על פי שהארץ הנה בעלת חוף המשתרע על פני 180 ק"מ, העשוי לשמש אחד המקורות העיקריים להזנת האדם ויש בו כדי להבטיח מחיה ומקום עבודה למשפחות רבות, לא ראו המוסדות הציוניים צורך לייחד לספנות או לדיג מקום בתכניות ההתיישבות. נטען שהם הפגינו אדישות לענפים אלו כיוון שחסרו בהם התחושה והמסורות הימיות, ואדישות זו גרמה לכך שמקצועות הים לא הוערכו ככל הענפים האחרים במשק החקלאי ועל כן סבלו מחוסר הון מספיק, מחסור בבעלי מקצוע והיעדר עזרה ציבורית.

נשים בארץ ישראל: מבט לעת החדשה מרגלית שילה

כמעט 40 שנה חלפו ממועד פרסום המאמר המחקרי הראשון שעסק בנשות היישוב, מאמרי אודות חוות הפועלות בכנרת, ולפנינו היום יבול מחקרי מבורך של חשיפת חיי נשים יהודיות בארץ. אכן, למחלקה ללימודי ארץ ישראל תרומה משמעותית ליבול זה ועוד היד נטויה. התמונה המרתקת שמצטיירת אינה רק תוספת מידע, אלא יותר מכך, תיקון עיוותים שהשתרשו בתודעת הדור. לדוגמא, התפיסה המוטעית שפועלי עלייה שנייה, החלוצים שנתפסו כמי שסללו את הדרך להקמת המדינה, הנהיגו שוויון לנשים, התבררה כמיתוס שגוי. חקר תולדות נשות היישוב פתח שער להבנה עמוקה ורחבה יותר של מפעל בניין הארץ ולפריסה של ספור יותר מורכב ויותר מעניין מכפי שהוכר עד היום.

מבט לעבר האוכלוסיה העברית העירונית בשנות המנדט מעלה שבארץ פעלו אלפי נשים פרופסיונאליות: רופאות, אחיות, עובדות סוציאליות, גננות ומורות, אדריכי ליות, אומניות, עורכות דין ומדעניות. מצאי מרשים כל כך של נשים בעלות השכלה שנאבקו באמצעות מפלגת נשים ראשונה בעולם למען שוויון זכויות, מעיד כי המהפכה הפמיניסטית החלה לפעם כאן בכל עוצמתה כבר לפני מאה שנים. בחינת מכלול עשייתן של נשים אלה מרחיב את המבט ההיסטוריוגרפי שהתמקד עד כה בבניין יישובים, בבעיות ביטחון ובמדיניות, ומצביע על הצורך בהערכת תחומים נוספים שהובלו במידה רבה על ידי נשים. ראש וראשון להם: בריאות היישוב. במוצאי מלחמת העולם הראשונה הקהילה היהודית סבלה מתמותה גדולה, במיוחד של ילדים, ומריבוי מחלות קשות. נשות "הדסה" בארצות הברית הובילו כאן מהפכה בריאותית. מאות האחיות המוסמכות שקבלו הכשרתן בארץ בזכות "הדסה" מיגרו כאן מחלות קשות והאריכו את תוחלת החיים. לצדן פעלו מתנדבות ועובדות סוציאליות שהחדירו להנהגת היישוב את התפיסה בדבר אחריותה של החברה לדאוג גם לנזקקים ובמיוחד לעולים שמתקשים להתאקלם בארץ. לצד אלה עמלו הגנות בהפצת השפה העברית ותרמו ל"נס" של השתרשות. החיים בארץ ישראל החלו לשאת אופי של חיים חדשים והעבריה הפרופסיונלית החדשה שתרמה רבות להתחדשותם, בשרה את לידתה של הישראלית החדשה.

רשימה פ"ד בבחירות הראשונות: מהפכה בתפיסת השוויון של האישה הדתית לילך רוזנברג-פרידמן

בעד רעיונו, בעד תנועתנו, בעד ציוניות וחלוציות, אינה יכולה ליהפך ביום אחד לחבר מוגבל בתנועה". משפט זה

טומן בחובו את התסכול שחשו הנשים הציוניות-דתיות שעה שנדחו מרשימת "החזית הדתית המאוחדת" בשל לחץ הציבור החרדי. בטיעוניהן העלו הנשים את הפגיעה במהות הציונות הדתית שחרתה על דגלה את "המרד הקדוש" ושמרדה במנהיגות החרדית שעה שעלתה לארץ והתיישבה בה; את הפגיעה ברעיון הסוציאליסטי-השוויוני, ואת הפגיעה בהן, בנשים הדתיות שזהותן הייתה חדשה.

ויצ"ו נכנסה לכנסת, אך רשימה פ"ד, על אף שקיבלה אלפי קולות, לא עברה את אחוז החסימה. הן התמודדות הנשים הן כישלון עורר סערה במגזר הדתי. למעלה משבעים שנה חלפו מאז, אך נדמה כי שאלת השתתפותן של נשים דתיות בזירה הפוליטית לא באה עדיין על פתרונה והיא עולה לשיח הציבורי חדשות לבקרים גם בימינו אנו. שאלה זו מצויה במוקד מאמרי (עיונים בתקומת ישראל) המתחקה אחר פרשת רשימה פ"ד, ובאמצעותה דן בסוגיות הנוגעות לתרבות הפוליטית הישראלית, למקומן של נשים בזירה הפוליטית מאז ועד היום, ובחברה הדתית ותפיסתה המגדרית.

התרגשות רבה אחזה בחברה הישראלית לנוכח הבחירות הראשונות במדינה שזה עתה נוסדה. יום שבתון הוכרז ב-25 בינואר 1949, וכאלף קלפיות הוצבו ברחבי הארץ. הבוחרים (כ-85% מבעלי זכות הבחירה) מימשו בהמוניהם את זכותם הדמוקרטית, ומבין עשרים ואחת הרשימות שהוגשו כמועמדות בבחירות, שתים-עשרה עברו את אחוז החסימה ונכנסו לכנסת ישראל.

בין הרשימות שהתמודדו בבחירות אלה, היו שתי רשימות נשים. האחת של ויצ"ו בראשות רחל כגן, והשנייה, המפתי עה לכאורה, של נשים מהמגזר הציוני-דתי בראשות טובה סנהדראי. הרשימה של הנשים הדתיות, הייתה הבעת מחאה על הדרת נשים מהזירה הפוליטית.

בנובמבר 1948, סיכמו אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל החרדיות עם המזרחי והפועל המזרחי הציוניות-דתיות על הקמת רשימה משותפת שתתמודד בבחירות: "החזית הדתית המאוחדת". אולם תנאי לאיחוד בין המפלגות היה הדרת נשים מהשתתפות ברשימה. צעד זה שנעשה לאחר עשורים של עשייה משותפת של נשים וגברים כאחד במגוון תחומים, בהם התיישבות, ביטחון ואף הזירה הפוליטית, היכה את הנשים הדתיות בתדהמה. בשנות המנדט הן בחרו ואף נבחרו לאסיפת הנבחרים. העדפת הציונות הדתית את השיתוף עם החרדים על פני השיתוף עמן (שהיה נתון להם ממילא, כך סברו) נתפסה בעיניהן נקודת שבר שעליה מחו בעשייה שביטאה את השינוי הדרמטי שהתחולל בזהות הנשית-הדתית: רשימה עצמאית של נשים דתיות שמטרתה המוצהרת הייתה לקדם את צביונה הדתי של המדינה הצעירה, ולפעול למען זכויות נשים בכלל ונשים דתיות בפרט. רשימת האישה הדתית (פ"ד) גובשה תחת המסר "פועלת ואשה דתית – אל תתני לאחרים לדבר בשמך".

"חברת הפועל המזרחי אינה אשה דתית סתם", כתבה בינואר 1949 מרים אליאש, מיוזמות הרשימה, והבהירה: "חברת הפועל המזרחי שהקריבה לא מעט מימי נעוריה

בתמונה - טובה סנהדראי שעמדה בראש הרשימה, 1959

שתפסו בחיי המסחר של העיר. ההרעה שחלה ביחסים בין יהודים לערבים למן פרוץ מאורעות 1936 ואילך השליכה באופן מובהק על ההידרדרות שחלה במצבה הכלכלי של יפו. ההידרדרות הכלכלית נבעה בעיקר מהנזק שנגרם למסחר, שהיה הענף החשוב ביותר בכלכלת העיר. השביתה הערבית הממושכת שהחלה באפריל 1936 והתנתקות המסחר היהודי מיפו גרמו לעיר נזקים כבדים. עזיבת הסוחרים היהודים את יפו, תנועת היהודים ליפו שנעצרה והעתקת מוסדות שלטון מיפו לתל אביב – כול אלה ועוד השליכו לרעה על המצב הכלכלי של העיר. הנסיגה הכלכלית שאליה נקלעה יפו למן 1936 ועד סוף תקופת המנדט כירסמה בהדרגה במעמדה וחוזקה של העיר ונתנה בה סימני חולשה. המחקר מראה כי היהודים היו גורם משמעותי שהשפיע על ההידרדרות הכלכלית של העיר, והשליך באופן מובהק על מצבה של יפו בשלהי התקופה.

תקופת המרד הערבי (1936-1939) מבטאת את תחילת ההידרדרות שפקדה את החברה הערבית הפלסטינית. בשנים האלה נעצרו כמעט לחלוטין המגעים בין יהודים לערבים ומצב היחסים ביניהם נקלע לשפל חסר תקדים. אחת התוצאות החמורות של התקופה הזו היה הנזק הכלכלי הכבד שנגרם לציבור הערבי. בהשוואה לערים אחרות חומרת הפגיעה של יפו היתה הקשה ביותר. ההרעה המתמשכת במצבה הכלכלי החלה לאחר פרוץ מאורעות 1936 ונמשכה עד סוף תקופת המנדט, בעיר שהתאפיינה מאז תחילת תקופת המנדט כמרכז כלכלי בולט ומשגשג.

יפו היתה המרכז החשוב ביותר של הכלכלה הפלסטינית בתקופת המנדט. יותר מכול מקום אחר העיר קיימה יחסי גומלין הדוקים עם היישוב היהודי. הנחת הייסוד של המחקר גורסת כי ליהודים היה חלק משמעותי בהידרדרות הכלכלית של יפו, בעיקר בגין המשקל

על הוראה בכיתה ובשטח

סדנת מטבעות

סדנת טביעת מטבעות בהנחיית אמן הטכנולוגיות הקדומות ישו - ישוע דריי, התקיימה במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה עם תחילת הסמסטר השני. אחרי הרצאה מרתקת יצאו הסטודנטים להתנסות בטכניקת קות קדומות של יציקת אסימוני מתכת ובטביעת מטבעות.

את האסימונים יצקו באמצעות זוג רושמות ועליהן טבעו מתאר של כד וסביבו כיתוב עברי עתיק, בצידו השני של המטבע נטבעה גרפיקה מודרנית יותר. הזמנות לסדנה נשלחו לבוגרי המחלקה לדורותיהם, כך שהאירוע שימש כמעין מפגש מחזור לחברים וחברות שמזמן לא נפגשו. חלק מן הסטודנטים הביאו את בני/בנות הזוג ואחרים הביאו את ילדיהם.

כל המשתתפים ציינו בסיפוק ש היה זה אירוע שאיפשר לימוד מקרוב של טכניקות קדומות והזדמנות מרגשת למפגש עם חברים וחברות וותיקים.

קמפוס גליל עליין

סדנת ארכיאוזאולוגיה

ביום ה', ה-23 במאי, 2019, התקיימה סדנה לתלמידי המחלקה בחסות מרכז מינרבה לקשרי ישראל וארם בתקופת המקרא. הסדנה הועברה על ידי ד"ר ליאורה הורביץ מהאוניברסיטה העברית בירושלים. הסדנה עסקה בהיבטים בסיסיים של הארכיאוזאולוגיה, ומה אנחנו יכולים ללמוד על תרבויות העבר על סמך הממצא הארכיאולוגי (עצמות, שייניים, ועוד). כמו כן הציגה ד"ר הורביץ היבטים שונים של השתמרות שרידי בעלי חיים, איך הם מזוהים בממצא הארכיאולוגי, וכמובן, היבטים שונים של זיהוי עצמות בעלי חיים. ד"ר הורביץ הביאה לסדנה מבחר של עצמות בעלי חיים, על מנת להדגים, בצורה מוחשית ובהשתתפות התלמידים, איך מזהים את העצמות. ד"ר הורביץ שמה דגש מיוחד על העדויות ליחסי אדם-חיה, מהממצא הארכיאוזולואי, בתרבויות של תקופת הברזל.

ביכורי מחקר

עלתה לדרך ההר המסוכנת דרך מעבר חניתה והמשיכה עד לאום אל-עמד (המזוזה כ"חמון" העתיקה) על החוף מדרום לצור.

מקדשים פגאנים מהתקופה ההלניסטית התגלו גם באום אל-עמד ויחד עם מקדשי פי-מצובה מצינים המקדשים מקומות תפילה בשתי קצוות הדרך ההררית המסוכנת בין עכו לצור העולה מהדרך הפנימית. גם העיירות היהודיות המאוחרות יותר והמפורטות בכתבי חז"ל ובכתובת רחוב התקיימו על תוואי הדרך הפנימית העתיקה יותר ולא על כביש החוף הרומי.

בכתבי חז"ל המתארים את גבולות הארץ לענין הלכות המצוות התלויות בארץ קיימת סתירה לכאורה בין ברייתא המובאת בבבלי גיטין דף ז, ע"ב המתארת את האזור הנכרי בעמק עכו ממזרח לכביש עכו-צור ובין ברייתא מקבילה בתוספתא אוהלות יח, יד המתארת את האזור הנכרי בעמק עכו ממערב לכביש עכו-צור. מציאות של שתי הדרכים מיישבת סתירה זו. המחקר מראה כי הברייתא בבבלי מתארת את המצב מכביש החוף והברייתא בתוספתא מתארת את המצב מהכביש הפנימי. המחקר התגבש למאמר אשר התקבל לאחרונה לפרסום.

איך כתובת הקדשה למקדש פגאני עזרה לפענח את כתבי חז"ל בענין גבולות הארץ:

במהלך קורס במחלקה מצאתי טעות בזיהוי מקור של כתובת פיניקית המוצגת במוזיאון הלובר. הכתובת מתארת הקדשת אכסדרה במקדש לעשתורת בשנת 222/221 לפנה"ס. בעידודו ובעזרתו של המרצה, ד"ר אבנר אקר, פרסמנו מאמר המוכיח כי הכתובת נמצאה בפי-מצובה בגליל המערבי. השאלה החדשה אשר עלתה מהמחקר היתה מדוע הקימו מקדש במקום זה? בעידודו ובעזרתו של ד"ר ערן אריה, חקרתי את הממצאים אשר עלו מהחפירות והסקרים באזור. גיליתי כי לפני כ-90 שנה, הארכיאולוג המחוזי המנדטורי גילה שרידי ישוב ענק מהתקופה הרומית-ביזנטית בקרבת פי-מצובה. הארכיאולוג תיאר וצילם שתי בריכות מדורגות ענקיות במקום. בשנות השמונים של המאה הקודמת זוהה האתר כ"שצת", אשר כמו "פי-מצובה" הסמוכה, נמנית בכתבי חז"ל ובכתובת רחוב בין העיירות היהודיות בתחום צור.

בעידודו של פרופ' בועז זיסו, כתבתי מאמר שני בו ניתחתי את האלמנטים הארכטקטוניים של מקוואות טהרה והצעתי לזהות את הבריכות כמקוואות - עדות ארכיאולוגית לנוכחות היהודית כפי שתיארו חז"ל. המאמר עומד להתפרסם בקרוב. מחקר זה הוסיף שאלה החדשה על השאלה הקודמת, מדוע התיישבו היהודים במקום זה?

בעזרתם של פרופ' יהושע שוורץ ודר' נירה אלפרסון-אפיל, חקרתי את תפרוסת היישובים באזור מהתקופה הפרסית ועד התקופה הביזנטית. המחקר העלה כי בכל התקופות היו יישובים לאורך קו פנימי המקביל לקו החוף אשר משקף את התוואי של כביש 70 המודרני. עלה גם כי עד לסלילת כביש החוף על ידי הרומאים באמצע המאה הראשונה לסה"נ, הדרך העיקרית בין עכו לצור עברה בדרך הפנימית, ובאזור שצת ופי-מצובה

ילדים וילדות במעברות ועיצוב זהותם הישראלית בעשור הראשון למדינה 1948-1958*

אירית קרטיק

(2) 'הזהות המעברתית' הפכה לאבן ראשונה בתהליך עיצוב הזהות של רבים מילדי המעברות: היא חיילה רבים מהם, אך בד בבד צרבה באחרים רגשות עלבון ומרירות, תודעה של החמצה בגלל ה'מחיר' האישי ששילמו ואף תודעה של קיפוח.

ייחודו של המחקר הוא בחשיפת מלוא עומקה ומשמ' עיוותיה של 'הזהות המעברתית' שנצרכה ונוכחת באלפי ילדים עולים לשעבר החיים עדיין בקרבנו. זרמי עומק אלה בהווייתם של אלפי ישראלים עשויים להאיר תופעות ותהליכים ששורשיהם בתקופה הנחקרת והם נמשכים ומשפיעים על חיינו עד היום, כגון מתח בין עדתי, מחאת הפריפריה ועוד.

"בפולין הייתי יהודייה. באתי לארץ הפכתי לפולניה, ודודתי אמרה: 'זה יותר טוב מלהיות מרוקנית' (...). קנאתי במי שהיה 'צבר' יליד הארץ".

המחקר עסק בעיצוב הזהות הישראלית של קרוב ל-150,000 ילדים עולים שחיו והתחנכו במעברות בעשור הראשון למדינה (1948-1958). מממצאי המחקר עולות הטענות הבאות:

(1) בהווה העוצמתית והטוטלית הקשה של ילדי העולים במעברה - הזהות הייחודית, הראשונית והדומי' ננטית שהתהוותה הייתה של 'ילד מעברה': לא 'ילד עולה', ובוודאי לא 'ילד ישראלי', אלא 'ילד ישראלי שונה' ואחר מכל הילדים;

*עבודת דוקטור בהנחיית פרופ' לילך רוזנברג-פרידמן

שחזור ארכיאובוטני של המעבר הביזנטי-אסלאמי בנגב דניאל פוקס

צמח בין המאה ה-4 למאה ה-6, ודעך באמצע המאה ה-6. מנייתו של ממצא קרמי, הצלחנו לקשר בין העלייה והירידה של ענף הגפן הנגבי למסחר הים-תיכוני. ממחקרים מדעיים והיסטוריים רבים אנו יודעים שאמצע המאה השישית לסה"נ היתה תקופה של מגפת-ענק והתקררות גלובלית משמעותית שתקפו את האימפריה הביזנטית. ייתכן ויש קשר בין אסונות טבע אלו ובין הירידה של ענף הגפן בנגב הביזנטי. בחלק מהזרעים שמצאנו באתרי חפירה בנגב השתמר DNA, מה שיאפשר לנו לזהות זני גפן עתיקים, ואולי לתרום לחקלאות מודרנית בת קיימא. אבל, לפי דעתי לא נהיה מוצלחים יותר מהביזנטיים אם רק נשחזר את ההצלחות שלהם. אנחנו חייבים ללמוד גם מהכישלונות שלהם. היום, הנגב שוב פורח ושוב מייצרים בו יין איכותי. השאלה הגדולה היא האם נצליח להתמודד טוב יותר מהביזנטיים עם האתגרים של שינוי אקלים וסביבה?

"שינוי אקלים, התנגשות הציביליזציות והתמוטטות: שחזור ארכיאובוטני של המעבר הביזנטי-אסלאמי בנגב". זו כותרת הדוקטורט שאני עושה במעבדה לבוטניקה ארכיאולוגית במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה, תחת ההנחייה המשותפת של פרופ' אהוד ויס, מנהל המעבדה, ופרופ' גיא בר-עוז מאוניברסיטת חיפה, מנהל פרויקט הנגב הביזנטי. באמצעות זרעים ארכיאולוגיים בערמות אשפה משבטה, חלוצה וניצנה, אני חוקר את המעבר בין התקופה הביזאנטית לתקופה האסלאמית בארץ ישראל שהוא מוקד מיוחד להתמודדותן ולהתמוטטותן של חברות קדומות. התקופה הביזנטית (מאה 4-7 לסה"נ) היתה תקופת שיא של ההתיישבות החקלאית בנגב. הגידולים השכיחים ביותר, כך מראים הזרעים בערמות האשפה, היו דגן (חיטה ושעורה) וגפן. מנייתו שכיחותה היחסית של הגפן מצאתי שענף גידול הגפן באתרים אלה

ארכיאוגמולוגיה - חקר אבני החן בשירות הארכיאולוגיה יעל אלקיים

אבני חן לאור הממצא הארכיאולוגי בארץ ישראל
עבודת דוקטורט בהנחייתו של פרופ' זהר עמר

תהליך העבודה הצריך פריסה של הממצאים כדי לראות ולהבין מהו חומר הגלם שברשותנו. עיקר הממצאים נמצאו במחסני רשות העתיקות, ואחרים מתוך חפירות פעילות וכאלה שטרם פורסמו ובמוזיאונים בארץ ובחול. אבני החן מוינו והובדלו מחומרים אחרים כגון זכוכית או אבני גיר ובזלת שגם מהם עובדו תכשיטים וחומות. הן נלקחו למעבדה גמולוגית שבה מכשירים ייעודיים לבדיקת אבנים מבלי לפגוע או לגרד את האבן. במסגרת המחקר הוקמה במחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה בבר אילן, מעבדה ארכיאוגמולוגית במטרה לסייע בזיהוי אבני חן כנגד חיקויים והגדרת סיווג.

בבדיקות המעבדה ובהשוואה למצאי במרחב המזרח התיכון ומסופוטמיה, נמצאו אבנים במגוון רחב מאוד: לפיס לזולי וסודליט, קלצדוני, אגת, ג'ספר וקרנליאן, קוורץ ואמתיסט, המטיט וסרפנטין, אוליבין וגרנט, אלמוגים, ענבר וג'ט, אבני אילת ועוד. האבנים שנמצאו היו באיכות גבוהה ביותר בהשוואה למרחב של המזרח התיכון, כאלה שנחשבו יקרות מאוד לתקופתן וקשיותן הגיעה עד 7.5 בסולם מוהס.

אבני החן מספרות על התפתחות הטכנולוגיה והטכניקה לעיבוד האבנים, על תרבותם ועל מגוון הסגנונות של המשתמשים ועל המטרות השונות בעיבוד האבן. מתוך המחקר ניתן לעמוד גם על מכרות בעת העתיקה, עלויות ומחירים של אבני חן ובכללם פנינים, דרכים במסחר היבשתי והימי: מהצפון מזרח (אנטוליה ועד סין) ומהדרום (ערב הסעודית, תימן ומסעות ימיים להודו ולמזרח), מצפון אירופה (הים הבלטי ומאמצות הים התיכון).

אבן חן, היא העידית שבאבנים ונדירה, ובשל כך היא הפכה למשאת נפשם של רבים. הרצון להשיג אבן חן, בשל סגולותיה המיוחדות ועקב כך גם בשל יוקרתה, היותה מטרה עזה לכל אורך הדורות. בחפירות שנערכו בארץ ישראל לתקופותיה השונות התגלו עשרות אלפי אבני חן גולמיות ומעובדות, שימושן מגוון מאוד והוא נושק לתחומים שונים: חותמות וחומות גליל, חרפויות וקמעות, חרוזים, תליונים, אבני חן לשיבוץ, גמות וקמא, טבעות ומשקור לות, ואף לטיפולים רפואיים. המטרה בעבודת המחקר הייתה לבחון את אבני החן המינרליות שנחשפו בחפירות בארץ ישראל, כחלק מהמגמה לפתח את תחום הארכיאוגמולוגיה (ארכיאולוגיה וגמולוגיה) כשדה חקר עצמאי של התרבות החומרית. אבני חן נמצאו כמעט בכל חפירה ארכיאולוגית ורבות מהן עדיין ממתונות לבדיקה מקצועית.

נבדקו אבנים בחתך תקופתי ולאורך 6000 שנה: מהתקור פה הכלקוליתית, לקראת סוף העידן הפרהיסטורי ועד לתקופה העות'מאנית, ערב התקופה המודרנית. ומכל תקופה נבדקו אבני החן מחפירות בתפוזרת גיאוגרפית בארץ ישראל, מתל דן שבצפון ועד לתמנע ועמודי שלמה בדרום, מירושלים במזרח ועד ליישובי החוף במערב כגון תל מיכל, תל אביב ויבנה ים. ממכל תקופה ומכל איזור נבדק מדגם מייצג של אבני חן שתכליתו להכיר את פני התקופה בדרך זו ולהשוותה לתקופות אחרות, ובתוך כך לאפשר מעקב אחרי התמורות במאפיינים הקשורים לתחום זה. במסגרת המחקר נבדקו 1,260 אבני חן מתוך מספר גדול בהרבה של אבנים שנבדקו בפועל.

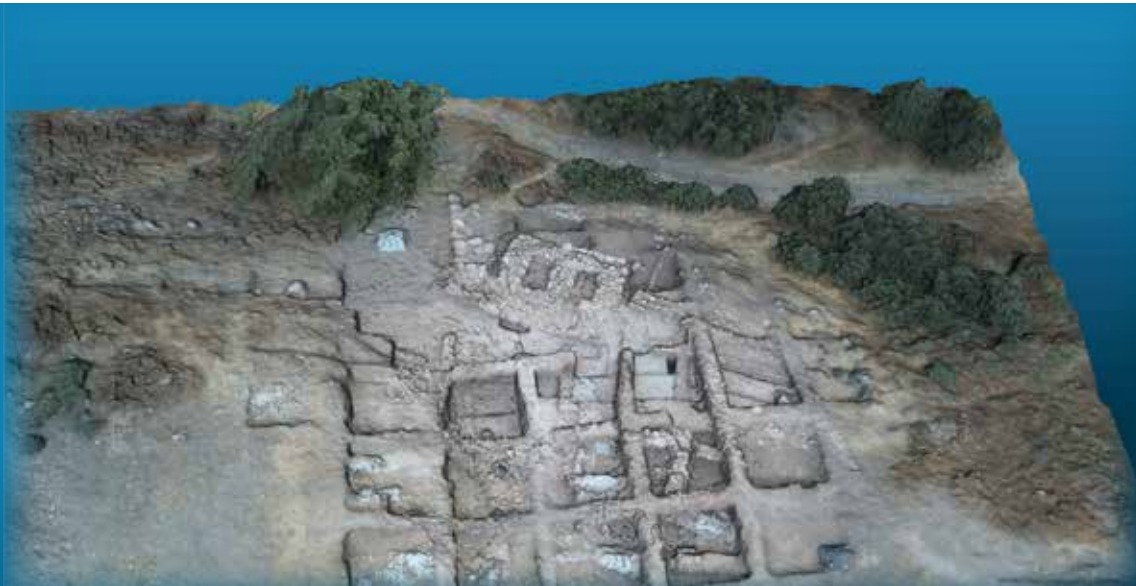
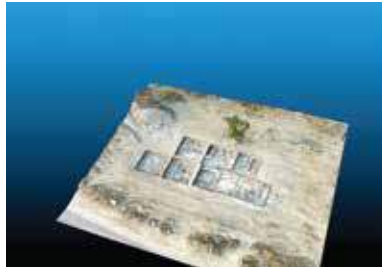

חפירות תל צפית נועם בר־דוד

תל צפית נחפר ע"י פרופסור אהרון מאיר מהמחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה מזה שנים רבות. צוות מעבדת המחקר של תל צפית בניהולו של פרופסור מאיר יצר מודלים ממחושבים בתלת-מימד של שטחי חפירה שונים, תוך שימוש בטכנולוגיות מתקדמות המאפשרות דיוק מירבי עם תוצר וויזואלי משובח. טכנולוגיה זו מאפשרת תיעוד מיטבי של שטח החפירה איזורים שכוסו או נהרסו מסיבות שונות לאחר החפירה יוסיפו להתקיים במרחב הווירטואלי לטובת מחקרים עתידיים, ויאפשרו לחוקרים מכל העולם סיור ומחקר באתר הוירטואלי.

למודלים שכאלה יישומים רבים בארכיאולוגיה: ניתן לשלבם במערכות מידע גאוגרפיות (GIS), לבצע בהם הדמיות ושחזורים, ועוד. כמו כן, מודלים שכאלה מאפשרים לייעל ולשפר את הדיוק במגוון תוצרים המבוצעים באופן ידני בד"כ: שרטוטים, רישומי תכניות ארכיטקטוריות, רישום ממצאים בודדים ועוד.

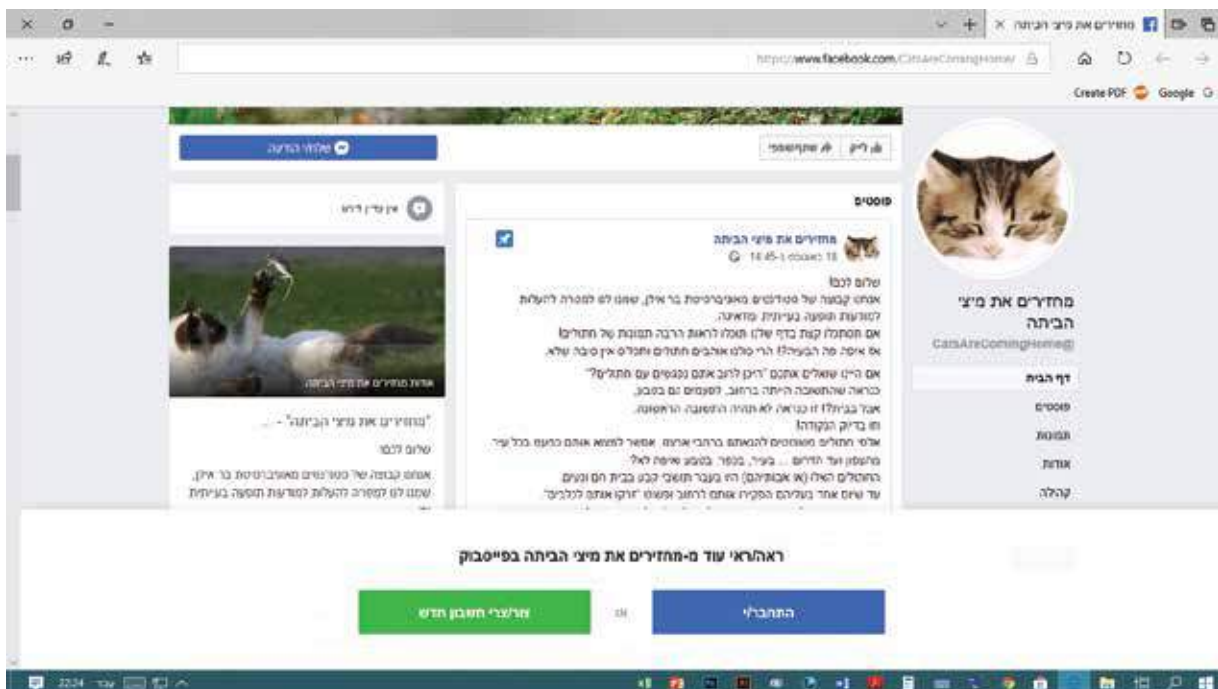
עם הפנים לקהילה

"מחזירים את מיצי הביתה" משה נתן

לאחת מסוגיות שמירת טבע הקשות והבלתי פתורות. הרעיון של הסטודנטים הוא להגביר את המודעות לטובת שינוי תפיסתי, דבר שעשוי להוביל לשינוי חקיקתי (bottom up). דרך החשיפה היא באמצעות דף פייסבוק, הקורם עור וגידים בזמן זה ממש, ויש בו (ובעיקר יהיו בו) מאפיינים ייחודיים. למשל, דף הפייסבוק יוזן בחומרים במשך שנה שלימה, המידע בו יכלול מאמרים מדעיים (חלקם ניתנו על ידי ואחרים אותרו ע"י הסטודנטים), סקרים וצילומים של חברי הקבוצה וסרטים ערוכים, והמידע בו יתורגם לאנגלית כך שההשפעה לא תהא מקומית בלבד.

מיזם "מחזירים את מיצי הביתה" נוצר במסגרת מטלה שנטלו על עצמם סטודנטים בקורס שמירת טבע. נושאי הלימוד היו מגוונים והסטודנטים נתבקשו להעמיק את הלמידה בתחום אחד ומעבר ללמידה האקדמית, להפוך לאקטיביסטים ירוקים וחברתיים. ניתנה להם האפשרות לעבוד ביחידות, בקבוצות קטנות או להתקבץ לחבורה רבת משתתפים לשם איגום משאבים. הסטודנטים במטלתם נתבקשו ליצור פרויקט ווירלי וממושך, כזה אשר יותיר חותם גם עם סיומו של הקורס ויותר מזה, ניתן יהיה להמשיכו גם בשנת הלימודים הבאה. בחירתם של תשעה סטודנטים הייתה לחבור ולהציג יחדיו את בעיית החתולים המשוטטים במרחב הכפרי, בעייה מוכרת אשר נחקרה רבות בארץ ובעולם, ונחשבת

"לגעת בעבר" - הנגשת מידע לבעלי צרכים מיוחדים

אבנר אקר

חמישה מתלמידי המחלקה, ושלושה ממוריה העבירו יחדיו ארבע עשרה הרצאות בבית הגלגלים. לקראת ההרצאות התלמידים וחברי הסגל עברו יום הכשרה מיוחד בבית הגלגלים בפעילות "יום בחיי" המועברת על ידי יושבי הבית עצמם וממחישה את אתגרי החיים בכיסא גלגלים. שיתוף הפעולה זכה להצלחה מיוחדת, ויש מבין חברי בית הגלגלים ששינו את יום הגעתם למרכז על מנת להשתתף בהרצאות.

במהלך שנת הלימודים התקבלה פנייה מגב' רחלי לוי, רכזת מועדון חברתי במרכז תעסוקה שיקומי בדרום תל אביב, שהתעניינה בהרצאות הנוגעות להיסטוריה של ארץ ישראל בהקשר למועדים שונים בשנה. מיד נענינו לבקשתה ושניים מתלמידינו יצא להרצות בפני קהל של כעשרים אנשים בעלי מוגבלויות שונות על היסטוריה, ארכיאולוגיה וערכים בהקשר הארץ-ישראלי. מעבר לתרומה הרבה לבעלי המוגבלויות, תלמידי המחלקה נתרמים רבות ממזם זה. תלמידינו לומדים להכיר גוון אחר של החברה בארצנו, מחזקים את כישורי ההוראה שלהם, ומפנימים באופן ישיר שהמחקר אשר נעשה בין כתלי האוניברסיטה הוא, בסופו של דבר, עבור כל האוכלוסייה ולטובת החברה.

לגעת בעבר הוא פרויקט התנדבותי של המחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה, תלמידיה ומוריה, ביוזמת ד"ר אבנר אקר והובלתו. המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה אמונה על הכרה וידיעה של התרבות, ההיסטוריה והסביבה של ישראל. חלק ממידע זה מגיע לציבור תלמידי בתי הספר במסגרת הלימודים העיוניים, אבל, לצערנו, לעתים רחוקות ובמשורה הוא מגיע לאוכלוסייה בעלת הצרכים המיוחדים שזוהי ארצם.

במחלקתנו נחקרים ארכיאולוגיה, היסטוריה, גאוגרפיה, ביולוגיה (בוטניקה וזואולוגיה), מקרא ותרבות בהקשר הארץ-ישראלי. מידי יום עוסקים החוקרים והתלמידים במחלקתנו במגוון עצום של ממצאים: החל מכלי אבן בני עשרות ומאות אלפי שנים, דרך מטבעות וחרסים מהתקופות הקלאסיות והאסלמיות, ועד לחפצי בית כגון מגהצים ו"פרימוסים" מימי המנדט הבריטי. מהתייעצות עם מורים ומורות לחינוך מיוחד, ועם קלינאית תקשורת, אנו מבינים שרבים מבני ובנות אוכלוסיית הצרכים המיוחדים נקשרים היטב לעולם החפצים המוחשי, ואנו כחוקרי תרבות חומרית ארץ ישראלית מעוניינים להביאה לפתחם.

בשנה האחרונה התחלנו פרויקט משותף עם בית הגלגלים בהרצליה, הוא מרכז יום לבעלי שיתוק מוחין.

"נחל זמרי" הוא 'אתר טבע קהילתי-עירוני' בלב שכונת פסגת זאב שבירושלים. אם פעם חלמתם לחיות בתוך מציאות ייחודית של טבע 'פראי' לצד שכונת מגורים מפותחת, אז נחל זמרי הוא החלום שלכם. משטח הנחל נשקף נוף משגע וציורי אל עבר הרי מואב ובקעת הירדן וברחבי הוואדי ישנם ערכי טבע רבים וייחודים שלא נמצאים כמעט באף אתר טבע בירושלים, ערכי מורשת וממצאים ארכיאולוגיים. זאת בנוסף לפעילות קהילתית ייחודית וענפה של קהילת נחל זמרי בהובלת בוגרי המחלקה ותושבי השכונה: מורן בביאן ונתנאל הוכנר, בשיתוף פעילים מהשכונה.

נחל זמרי נמצא בקו התפר בין אזור ספר-המדבר לחבל ההררי ובכך נוצר מפגש של תופעות גאולוגיות, צומח ספר-מדבר ייחודי ובע"ח ממינים שונים- שפע של מיני ציפורים שונות, זוחלים, חרקים וכמובן מין הדגל שלנו - הצבאים! לא כולם יודעים, אך בשטח הנחל מתקיימת ונספרה אחת האוכלוסיות הגדולות והמשמעותיות ביותר של ה"צבי הארץ ישראלי" בירושלים כולה! בספירה שנערכה השנה (2019) נספרו כ-90 פרטים. בנחל נמצא אתר התיישבות חקלאי קדום וממצאים ארכיאולוגיים משמעור תיים שהקדומים מבניהם מתוארכים לתקופת בית ראשון, מי שיטייל בנחל ויסתכל היטב יוכל למצוא חרסים רבים, טרסות, גתות להכנת יין ועוד ממצאים שונים.

לפעילות ולבניית הקהילה המיוחדת שנוצרה סביב הנחל (בחודש האחרון השתתפו למעלה מ-300 תושבים בפעילויות וסיורים ללא תשלום). תכנית מנהיגות סביבתית 'מובילים לנחל' במחזור השני שנפתח, שמטרתה לפתח מנהיגים צעירים מכיתות ד'-ו' סביב הנחל גם היא חלק מהענפים הרבים של העשייה בנחל. צעדו, סיורים נושאים בתחומים שונים: תנ"ך, צומח, היסטוריה, צפרות, ועוד היד נטויה והחלומות פורסים לרווחה.

בעיר ירושלים, ישנם למעלה מ-150 אתרי טבע עירוני שנסקרו על ידי החברה להגנת הטבע בשיתוף המשרד להגנת הסביבה. כחלק מתנופה עירונית ועולמית בתחום הקיימות והקהילה, עיריית ירושלים משקיעה כספים רבים בפיתוח יזמות סביבתית וטיפוח אתרי טבע עירוניים, ביניהם "פארק עמק הצבאים" וגם "נחל

מ ר ב י ת
מאוכלוסיית
ישראל והעולם
מתגוררת בערים,
עובדה זו יכולה לתת
הסבר לתופעה של ההתרחקות
מהטבע והניתוק מהסביבה הטבעית
והאנושית. בשנים האחרונות פועלים בפסגת
זאב במרץ 'פעילי נחל זמרי' להנגשת וקירוב הטבע
לקהל הרחב דרך פעילות ערכית, סיורים ושמירת-
טבע. כל זאת תוך חיבור בין כל חלקי השכונה
והקהילה. קבוצת "נאמני הנחל" פועלת להנגשה פיזית
של הנחל; שילוט, סימון שבילים, ובמקביל פועלים
לפיתוח תוכניות חינוכיות וערכיות לכל הגילאים ומגוון
האוכלוסייה. סיורים בשבתות וחגים הם בסיס איתן

בנושאים של שמירת טבע ועולם החי, נמצא כי שם בהכרח הקהילה מתגלה כחיונית בתהליך השמירה על הטבע והמודעות אליו. במקרה שלנו, בנחל זמרי ובפסגת זאב, גילינו שהפעילות ממגנטת אנשים רבים וארגונים, ובהם גם מינהל קהילתי פסגת זאב ועיריית ירושלים כשותפים מרכזיים ותומכים. יש לנו פה מתנה בידיים וזכינו שאת המתנה הזו קיבלה על עצמה קהילת התושבים שהביעה רצון ונכונות בטיפוח הטבע והמורשת שנמצאים ממש מתחת לבית, לצד קבוצת פעילים שמובילה את המהלך כולו.

אומרים כי ה"אדם אינו אלא תבנית נוף מולדתו" – והנוף הזה הוא שלנו, הוא לא יכול להישאר רק בידי מי שמתפעם ממנו או לומד אותו. אלא כי בידינו לחשוף עוד אנשים אל הנוף והסיפור שעם הזמן רק הולך ונסתר יותר. אנו מאמינים כי חלק מן החינוך אותו עובר אדם חייב לעבור במקום בו הוא גדל, זה חלק מהעיצוב של דמותו. חלק מהאחריות שלנו כסטודנטים המתפתחים בשדה המחקרי היא ליזום ולגלות כיצד ניתן לצאת בפעולות ומעשים המחברים את שדה העשייה והקיימות לשדה המחקרי, זה הסיפור שלנו, הסטודנטיים. אנחנו פעילי נחל זמרי, מארגנים את הפעילויות ופעילים בהתנדבות מתוך שמחת הגילוי והשותפות עם הקהילה המדהימה שיש לנו בפסגת זאב, תוכלו להתעדכן בדף הפייסבוק שלנו בפרטים, מפות, בנעשה ובחידושים מסקרים ותוכניות שאנחנו חולמים ומגשימים. יותר מזה, אם תרצו לקחת חלק, להצטרף אפילו רק רעיונית אז פנו אלינו.

זמרי". לפני כשנתיים סומנו בנחל שני שבילי טיולים בסימון שבילים ע"י הוועדה לסימון שבילים, ובשנה האחרונה נחל זמרי זכה להפוך לפארק טבע קהילתי-עירוני. כבר עכשיו האתר נמצא בשלבי תכנון משמעותיים בשיתוף הקהילה עם הקצאות רבות מעיריית ירושלים וגורמים נוספים.

לעתים יש תחושה שאותם תושבי הערים מתרכזים סביב בית, עבודה וילדים ולא משקיעים זמן ואנרגיה במה שקורה מחוץ למרחב הפרטי. הדבר מוביל לניתוק מהסביבה – למעשה, עד כמה אתם מכירים את הרחוב והשכנים שלכם? והכרות עם הסביבה הפיזית עצמה – החל משם הרחוב והסיפור שעומד מאחוריו ועד להכרות עם הטבע, הארכיאולוגיה, ההיסטוריה והמורשת של המקום בו אנו חיים. את אותה תחושה אנחנו יכולים לתרגם לזירה המדעית והמחקרית, החוקרים ו/או המדענים מתרכזים סביב השדה המחקרי לבדו ולא משקיעים די זמן ומחשבה כיצד מתרגמים את המסקנות למעשים או לכדי הנחלה לציבור נוסף מחוץ לזירה המחקרית. בעוד שדות מחקר רבים אכן נשארים מתועדים במסמכים אקדמאים, דווקא אצלנו במחלקה המחקר מחובר בצורה אינטגרלית לאדמה ולאדם על הסיפור הרחב שעוטף אותנו. זה אחד הדברים שגרם לנו להרים את הכפפה ולקיים קהילה שמצד אחד תוכל לקבל מהמידע והכלים שניתנים בזירה המחקרית ומן הצד השני תהווה מעטפת המאפשרת את הקיום והרלוונטיות של הזירה המחקרית לחיים. כאשר נידון

אירועים

6 בדצמבר 2018

כנס מורשת מודיעין ה-15 וחנוכה:
הגיאוגרפיה, ההיסטוריה והארכיאולוגיה של ימי החשמו
נאים, מודיעין וסביבותיה ע"ש פרופ' יאיר פרג ז"ל
בשיתוף עם עיריית מודיעין-מכבים-רעות

8 בנובמבר 2018

כנס המחלקה והמדרשה:
ירושלים - היסטוריה, אקטואליה וקדושה

28 במרץ 2019

כנס יהודה השלישי:
ארכיאולוגיה, קהילה וסביבה

10 בינואר 2019

כנס חוקרים צעירים השלישי

23 במאי 2019

כנס מחקרי ארץ יהודה

16 במאי 2019

הכנס המחלקתי השנתי:
הטבע והחקלאות בארץ ישראל הקדומה

16 ביוני 2019

כנס מינרבה

כנס חוקרים צעירים

בצהריים התקיים מושב פוסטרים בו הוצגו עבודות המחלקה בכל האפיקים – סטודנטים מצטיינים לתואר ראשון, תלמידי מחקר לתארים מתקדמים, ומחקרי הסגל האקדמי.

ההרצאות במושב הרביעי נעו על הציר שבין הקודש לחול – איקונה של ישו בבית הכנס בטבריה כמו שהציג הדוקטורנט חגי דביר, לצד המצבות הארמיות מצוער של המסטרנט אלכסיי קמנסקי (ניצן). ובין שרידי פעולות הנשים במגדל בתיתורה של המסטרנטית נוהר שחר, והתפתחות תרבות השיט והחופים בתל אביב בהרצאתו של הדוקטורנט גיורא קידר.

הכנס נחתם במושב סיום בו חולקו פרסי הצטיינות לתלמידי מחקר ע"ש חברי סגל שהלכו לעולמם, בתמיכתם של מרכז יסלזון ומרכז נרנט. פרסים ע"ש פרופ' חנן אשל ז"ל הוענקו לדוקטורנטים אביה בן-לולו ברגיל ואברהם טנדלר. פרס ע"ש פרופ' אנסון רייני ז"ל הוענק לדוקטורנט עמוס גורי. פרס ע"ש פרופ' יהודה פליקס ז"ל הוענק למסטרנט אלרון זבנטי. פרס ע"ש ד"ר שמעון שטרן ז"ל הוענק לדוקטורנטית מיטל רגב.

ההרצאות כולן נמצאות בערוץ היוטיוב של המחלקה, מוזמנים לצפות!

בשבוע האחרון של סמסטר א' נערך באוניברסיטה כנס "חוקרים צעירים" המסורתי של המחלקה ללימודי ארץ ישראל וארכיאולוגיה ע"ש מרטין (זוס), הכנס אורגן על ידי תלמידות המחקר מיכל דוד, שירה אלבו ומריה ינוחנה. בכנס הציגו תלמידים לתארים מתקדמים את מגוון עבודות החקר שלהם.

הבוקר התחיל בהרצאת פתיחה של הפוסט-דוקטורנטית ד"ר סו פרומין על ה"רומן הרוסי" שהיא גילתה בארכיון הצינוני בין גדולי האגרונומים ברוסיה ואם החיטה הישראלית.

המושב הראשון עסק בהתבצרות ומלחמה בתקופות השונות – הדוקטורנט נדב פרנקל סיפר על גוש עציון, ד"ר רן אורטנר הסביר את תורת הלש"ב (לוחמה בשטח בנוי) הרומית, והדוקטורנט יוסף שפיזר שרטט את קווי החומה השלישית.

במושב השני שהיה תחת הכותרת 'חומרי גלם, עיבוד ועבודה', יהל בוצר שסיים לאחרונה את עבודת המסטר שלו הציג את שוק העבודה בבאר שבע בעת החדשה, והדוקטורנטית מיכל דוד הרחיבה על המזון של כורים וחרשי נחושת בדרום הערבה. במושב זה נחשפנו לשני תחומי מחקר חדשים שמתפתחים אצלנו במחלקה, לראשונה בישראל – חקר אבני החן של הדוקטורנטית יעל אלקיים, וחקר גרגירי עמילן של הדוקטורנט הדר אחיטוב.

ברכות **לתמר מגן-אלבז**, עוזר ראש המחלקה, על קבלת הפרס "עובדת מצטיינת" של האוניברסיטה לשנת תשע"ט. תודה מכולנו על המקצועיות, המסירות ומאור הפנים

ברכות חמות **לפרופ' בועז זיסו**, על קבלת התואר מרצה מצטיין לשנת תשע"ט

פרס רקטור אוניברסיטת בר-אילן לחדשנות מדעית התשע"ט, הוענק לד"ר **נירה אלפרסון-אפיל**, מהמחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה, על מחקרה בתחום הארכיאולוגיה הפרהיסטורית. לאחרונה הגיע לסימו פרויקט ארוך שנים, במהלכו נותחו כלי האבן המסותתים מן האתר גשר בנות יעקב. באתר זה, שעל גדת אגם החולה הקדום, חיו לפני כ - 800,000 שנה חבורות ציידים-לקטים אשר הגיעו לאזורנו בתהליך ההתפשטות האנושית הקדום ביותר בעולם - היציאה מאפריקה. המונוגרפיה החדשה מספקת תיאורים מעמיקים של אלפי כלי האבן מן האתר וטכנולוגיות הסיתות שלהם. זהו התיאור המקיף ביותר והמעמיק ביותר של תרבות חומרית קדומה זו, והיחיד מסוגו לאתרי תקופה זו בארץ ישראל. בכך, הצליחו ד"ר אלפרסון-אפיל ועמיתה להתייחס לכלי האבן מעבר למורפולוגיה וסגנון ולספק הבנה ייחודית של יכולותיהם הטכנולוגיות, החברתיות והקוגניטיביות של קבוצות קדמוניות אלה.

מלגת רוטנשטרייך: הדר אחיטוב

פרס מהמרכז לחקר האשה ביהדות:
שלומי שטרית

מלגת עזריאלי: נוי שמש

גאים מאוד ושמחים עם נוי שמש, דוקטורנטית במחלקה העורכת את מחקרה בהנחיית פרופ' בועז זיסו ופרופ' עמוס קלונר ז"ל, על זכייתה במלגת עזריאלי היוקרתית. ההישג מרשים במיוחד גם לנוכח העובדה שהיא היחידה מבר אילן שזכתה במלגה.

לשמחתנו, זו השנה השנייה ברציפות שבה תלמידת המחלקה זוכה במלגת עזריאלי. כן ירבו, עלי והצליחי נוי, ממורי המחלקה ותלמידיה

אנו גאים בתלמידינו המצטיינים ומברכים אותם על זכיותם במלגות הצטיינות ע"ש ד"ר דוד וימימה יסלזון. ברכות למקבלי הפרסים:

אגם רחלי, אלדן גיא, אלמקייס שרה, ארנון נועם, ברי בועז, גוטרמן שושנה, זליגר ישראל, פיסטר רבקה, פרידמן ראובן, קדמן יאיר, רוזמרין-זאב תמר ורשף אופיר.

ברכת רבקה פיסטר בשם מקבלי הפרס:

תודה רבה מקרב לב! נדיבותכם אינה מובנית מאליה והיא חשובה לנו מאוד במספר מובנים. אבהיר זאת מהמקרה הפרטי שלי:

נולדתי וגדלתי בשווייץ ולפני שלוש שנים עליתי ארצה לממש את החלום שלי: ללמוד ארכיאולוגיה בשילוב עם לימודי ארץ ישראל. אוניברסיטת בר אילן ובמיוחד המחלקה לארץ ישראל וארכיאולוגיה, קיבלו אותי במאור פנים ומיד הרגשתי שהגעתי למקום הנכון, מה שעזר לי להתאקלם לאקדמיה ובכלל לחיים בישראל. המחלקה מאפשרת לי ומעודדת אותי, כמו את יתר הסטודנטים, למצות את היכולת האישית והמקצועית שלנו, גם על מנת להתפתח באופן אישי אך גם על מנת לתרום לפיתוח התחום.

פרסי ההצטיינות שאתם מעניקים לנו, משתלבים במאמץ הזה. הם בעלי חשיבות כפולה בעיניי: התמיכה הכספית חשובה מאוד לתלמידים המצויים בשלבים שונים של לימודיהם. זה ברור. אולם מעבר לזה, פרסי ההצטיינות מהווים הכרה והערכה למאמץ שאנחנו עושים. הם נותנים לנו דחיפה להוסיף וללמוד, להשקיע ולהצטיין.

ימימה דוד יזלסון, אנחנו מעריכים את הפרס שאתם מעניקים לנו ועל ידי כך מאפשרים לנו ולמחלקה להוסיף ולחקור, לצמוח ולהגיע למצוינות. לטובתנו ולטובת התחום כולו. אנו שמחים על הזדמנות זו להודות לכם באופן אישי. תודה רבה בשם כל מקבלי הפרס.

U vo mir haerzliche dank

אני רוצה להודות למי שידו בדבר, על הזכות לשאת דברים בפניכם. זהו כבוד גדול ללא ספק, יחד עם זאת חששתי ממנו עד מאוד. זאת בשל העובדה, כי עברית איננה שפת אמי. ולכן אודה לכם אם תסלחו לי על כל טעות לשון שאעשה.

כפי שאני מניחה שחלקכם ניחשתם, הסיפור שלי קצת לא שגרתי. אני נולדתי ביפן, שם הוריי הכירו במסגרת לימודיהם. עבודתו של אבי הביאה נדודים על משפחתי. כך שאומנם נולדתי ביפן אך את עיקר ילדותי, מגיל 3 עד 14 העברתי בבריטניה, ובהמשך, מגיל 14 עד 18 חייתי, בכלל, בהונגריה. אולם למרות המעברים התכופים האלה, הקשר של משפחתי עם ישראל היה חזק, ומדי שנה משפחתי ואני היינו מבילים כחודש בישראל. בעקבות זאת, כמו גם, בשל סיפוריה של אמי על עברה של ארץ ישראל, ועל הצבא הישראלי, החלטתי לעלות לארץ דרך גרעין צבר ולהתגייס לצה"ל.

בצבא שירתתי כחובשת, ולאחר מכן כקצינה בחיל הרפואה במשך ארבע וחצי שנים. במהלך השירות יצא לי להגיע לאתר הארכיאולוגי של שילה המקראית. היה זה הרגע בו הבנתי את המשמעות הכבירה של הארכיאולוגיה וההיסטוריה של ארץ ישראל. בבריטניה, כאשר למדנו על סיפורי התנ"ך, הם היו בדיוק זה: סיפורים. לפעמים אף סופרו כמעשיות גרידא, זאת מתוך ההנחה כי מדובר בסיפורים פנטסטיים, אשר אין להם כל עוגן במציאות. אך כאשר הגעתי לארץ, והתבוננתי בהיסטוריה בעיניי שלי, הבחנתי בניגוד הדרסטי בין המוחשיות ההיסטורית בארץ, לסיפורי המעשיות בבריטניה. כאשר מתבוננים בממצאים הארכיאולוגיים, ה"סיפורים" מקבלים צורה וגוף, ומבינים כי לפחות שורשיהם, במציאות המה.

קים מנוהלים בה באותו האופן כפי שהיה לפני מאות בשנים. לאהוב ולהתגאות, עד אין קץ, כפי שהיפנים מבטאים, מצריך ידיעה וכבוד לעבר. ללמוד ולאהוב את הלימודים הקשורים ליהדות ולישראל זה רק צד אחד של המטבע. להתמיד ולהצטיין זה משהו אחר, הכרחי וחשוב לא פחות. ההצטיינות במדעי הרוח מורכבת יותר מאשר בתחומים "ריאליים", שכן אין בתחום הדעת הזה תשובה מדויקת כמו במקצור עות ה"מדויקים". אכן, כל אחד ואחת מהיושבים כאן הצליח לבלוט ולבטא את הצטיינותו גם בתחום המופשט. אולם אני מרגישה שאני יכולה לומר בשם כל המצטיינים, כי גם ההערכה להצטיינותנו אינה פשוטה, אלא מורכבת ומשום כך אינה מובנית מאליה. אנו מודים לכם מאוד על ההכרה במאמצים שהשקענו ובהישגינו. הכרה זו גם נותנת לנו זריקת עידוד משמעותית להמשך העמקת הלימודי במדעי היהדות מתוך רצון להתפתח אישית ולהטביע חותם באופן רחב ככל הניתן.

ברצוני לסיים ולהודות למשפחותינו היקרות על תמיכתן, ואם שכחתי מישהו הראוי לתודות אני מקווה שישלח לי, וכי ידע כי למעשיו יש משמעות, חשיבות ותועלת עבורנו. תודה לכולכם וערב טוב.

השהיה בשילה הבהירה לי באופן חד וברור כי ארכיאולוגיה – דהיינו הכרת מציאות החיים בעבר – היא העתיד בשבילי. אתם מן הסתם שואלים את עצמכם: ארכיאולוגיה – הבנו, אבל למה דווקא בישראל. והתשובה לזה נעוצה באופן שבו הארכיאולוגיה של ישראל, המתחקה אחר העבר הרחוק, רלבנטית ומשמעותית גם לימינו אנו ולחיינו במקום הזה.

ישנם רבים שרואים בארכיאולוגיה ובהיסטוריה נושאים שאבד עליהם הכלח. רבים בימינו נוטשים את מדעי הרוח לטובת לימוד מקצועות ריאליים או פרקטיים, כמו מדעי המחשב, הנדסה וניהול עסקי. המושג "ריאלי" קובע שיש להתמקד בציר אחד, חד-ממדי, שמטרתו לעתים קרובות הוא עשיית כסף גרידא. אולם מדעי הרוח הם שמשרטטים ואף מתווים את המציאות על רבדיה השונים. מדעי הרוח הם מגוונים, מפתחים חשיבה מופשטת, וחשיבה בכלל, הם מניחים תשתית למגוון פעילויות, ומפתחים את היצירתיות. האוניברסיטה בראשיתה נוצרה קודם כל כדי להנחיל לרבים את אותם התחומים שמאוגדים כמדעי הרוח. זהו עצם היסוד של מושג זה. שימור והאדרת מדעי הרוח הינם חיוניים לא רק לאדם הפרטי כי אם גם לחברה, לאופייה, למחשבתה וליצירתיותה. הם חיוניים גם לשם חיבור לבבות וחיזוק הקשר בין תרבויות. אדם המטייל בעולם ונתקל בעמים ותרבויות שונות, יכול בעזרת הידיעות, התובנות והיכולות שפיתח, להבינם טוב יותר, ולהתחבר אליהם. באופן ספציפי לתחום לימודי במחלקה ללימודי א"י וארכיאולוגיה, כנר לרגלנו צריך לעמוד המשפט של יגאל אלון: "עם שאיננו יודע את עברו, ההווה שלו דל, ועתידו לוט בערפל". חקר העבר חיוני לא רק כדי ללמוד ממנו ולנסות להימנע מטעויות. הוא מקנה לנו יכולת לשפר, להתעלות, ולהשאיר חותם בעולמנו.

האחיזה בעבר מעניקה לאנשים גאוות יחידה. גם ביפן למשל, אנשים אווזים בגאוה בעברם, וטקסים ומשח

מצטייני רקטור:

רפאל חגי, צופית אנטמן, מיכל דוד והדר אחיטוב

***

לפני שבע שנים, בתחילת התואר השני, הגעתי למעבדה לבוטניקה ארכיאולוגית. מן מקום כזה שחוקרים בו צמחים עתיקים, כאלה ששרדו את כל השנים עד אלינו, באמצעותם אנחנו מנסים להבין את העבר – האקלים, החקלאות והמסחר. איך קמו ממלכות מסודרות ולמה הם נפלו ברעש גדול. איך נראית התזונה של אוכלוסיות שונות – פליטים, כורים, ומהגרים. וגם, איזה יין שתו דוד המלך והורדוס הגדול? לצד זה, אנחנו גם מבקשים להיות שותפים פעילים בהווה, ובכך להשפיע על העתיד – בין אם זה דרך הבנה של תהליכים שקרו בעבר ושרלוונטיים גם אלינו (כי כידוע ההיסטוריה לעולם חוזרת) או פיתוח כלים חדשניים שיעזרו לדוגמא, להשביח את החקלאות המודרנית. כך שבתפיסה שלי, עבר הווה ועתיד כולם שזורים יחד ומניעים את מעגל החיים. העבר זה לא רק תקופה שקיימת בהיסטוריה, זה הבית, החברים, המורים, החינוך לערכים, וגם נטיית הלב שלנו. זוהי תנועה שמשפיעה על החיים בהווה וממשיכה להיבנות ללא הפסקה. ועם זה אנחנו הולכים קדימה אל העתיד.

בדור שלנו, הכל הרבה יותר מהיר ותכליתי. כך שלפתע הישיבה באוניברסיטה – כבר לא ברורה מאליה. היא לא תמיד רווחית, וגם הקשר בינה לשוק העבודה הוא כבר לא ישיר. יחד עם זאת אנחנו עדיין בוחרים להקדיש לכך כמה שנים, ואפילו מצטיינים בזה. אז למה? כי מה שקורה באוניברסיטה לא נמדד בכסף או ברווח ישיר. אוניברסיטה היא המקום בו מרחיבים את הידע, פוגשים רעיונות חדשים, המקום בו לומדים לחשוב ולבקר, לראות דברים אחרת. אלו כלים שלא נשארים בקמפוס, אלא ממשיכים איתנו לכל מקום שאליו נבחר להגיע. הם

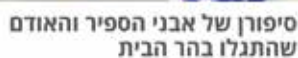
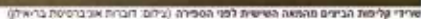
ייעצבו את התפיסה שלנו איך אפשר לשפר את העתיד, ויאפשרו לנו להתמודד עם האתגרים שיהיו בדרך. חינוך אקדמי טוב מכשיר אותנו לגייס את השכל, הידע, המיומנויות, את ההשקפת עולם והערכים לטובת היעדים שלנו. זה מה שכולנו עושים כשאנחנו לומדים ביחד למבחנים, כותבים תיזה או מדברים בכנסים בינלאומיים. אני מברכת אותנו שבכל מקום שנלך, נדע להשתמש בחינוך שקיבלנו כדי לקדם עתיד ערכי וטוב.

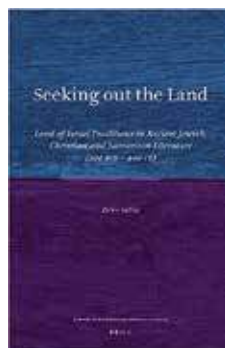
ד"ר חור'ה עמר
מנהל, מרכז המידע
בית-א-א-א

[illegible]

■ <http://www.jwire.com.au/were-diamonds-a-girls-best-friend-in-the-ancient-land-of-israel>

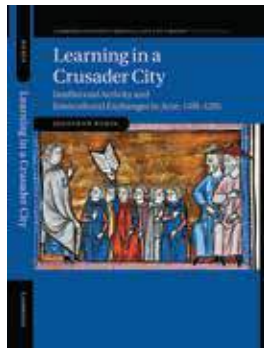
זאב ספראי - פירוש למסכת נדרים

Ze'ev Safrai - Seeking out the Land
הספר עוסק בכל הסיפוריות המוקדמות בארץ ישראל - תלמוד, ספרות יוונית קלאסית, ספרות נוצרית, תרגומים, ארמיים, תרגום יוני, אבות כנסיה, ספרות צלינים וכו'

זאב ספראי - חשמונאית ושמה עכסה.
זה ספר ילדים היסטורי על עכסה האחות המאומצת של החשמונאים. היא זו שמושכת מאחורי הקלעים, ומסבירה את כל ה'חורים' הבלתי ידועים בתולדותיה של מלחמת השחרור שלנו. הספר דמיוני כמובן, אך היסטורי ביותר. מה פתאום אני עוסק בספרי ילדים? ובכן היה לי נכד שנפטר מסרטן בגיל חמש. מכיוון שלא יכול היה לרוץ ולשחק פיתח את הדמיון. לו ולאחותו סיפרתי את סיפור עכסה במשך ימים ארוכים של חולי ושמחה. לזכרו ולזכר התקופה הוצאתי את הספר. עכסה שלי היא תמציתן של כל הנשים החזקות שפגשתי בימי חיי (היו כמה כאלה). הספר יצא לאור במהדורה משפחתית ולכבוד חנוכה יצא לאור במהדורה חדשה.

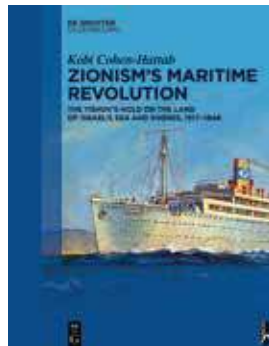

Jonathan Rubin, *Learning in a Crusader City: Intellectual Activity and Intercultural Exchanges in Acre, 1191–1291*

בעכו חיו מלומדים רבים והתקיימו בה מרכזי לימוד משמעותיים. בספר, שחזור השיח שהתקיים סביב ארבעה תחומי ידע: שפה ותרגום, משפט, חקר האסלאם וחילופי ידע תיאולוגי עם נוצרים מזרחיים.

זהר עמר וירון סרי - תרגום ומהדורה מאוירת. רבינו משה בן מימון, ספר הסמים וההישמרות מפני הסממנים הקטלניים (אלמקאלה אלפאצ'ליה) הספר מלווה בדברי הקדמה על הסוגה הספרותית שעוסקת ב'תריאק' ולאופן הטיפול שהוא מציע, ופרק מיוחד על הרפואה בתקופה האיובית בארץ ישראל.

להקמתו של נמל תל אביב וכיצד השפיעה הקמתו על רוחו ותודעתו הימית של היישוב היהודי בארץ? אילו תנאים אפשרו את הקמת חברת הספנות הלאומית 'צים' לאחר מלחמת העולם השנייה?

קובי כהן-הטב, המהפכה הימית. אחיזת היישוב היהודי בים ובחופי ארץ ישראל, 1917-1948, מה הביא להופעת הניצנים והרעיונות הראשוניים של תרבות ימית-ציונית? מה היה הרקע

